

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1963.1.03>

MÕNINGATEST ERINEVUSTEST ÜLEMINEKUL SOTSIALISMI EHITAMISELE BALTI NÕUKOGUDE VABARIIKIDES 1940.—1941. a.

V. MAAMÄGI,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige

NLKP XXII kongressil vastuvõetud uues partei programmis märgitakse, et «sotsialistliku süsteemi maad on omandanud rikkalikke kollektiivseid kogemusi sadade miljonite inimeste elu ümberkorraldamisel, nad on toonud palju uut ja omapärast ühiskonna poliitilise ja majandusliku organiseerimise vormidesse. Need kogemused on rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise hinnaliseks ühisvaraks.»¹

Oma panuse uue elu ehitamise kogemuste varasalve, ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise ajalukku andsid ka Balti nõukogude vabariigid. Nende kogemused on eriti huvitavad sellepärast, et need vabariigid astusid kohe pärast seda, kui neis 1940. aastal oli kehtestatud nõukogude võim, Nõukogude Liidu kui võitnud sotsialismimaa koosseisu, mistõttu sotsialistlikud ümberkujundused teostati neis eriti soodsates tingimustes.

Baltikumi rahvaste Oktoobri-järgse ajaloo alal Tallinnas 1954. aasta sügisel toimunud ühine teaduslik sessioon märkis oma otsuses nõukogude ajaloolaste muude ülesannete hulgas ka vajadust pöörata tõsist tähelepanu nende küsimuste uurimisele, mis on seotud «sotsialistliku ümberkujundamise eripärasustega Balti vabariikides pärast nõukogude võimu kehtestamist 1940. aastal».² Siit peale on balti nõukogude ajaloolased ära teinud märkimisväärse töö Eestis, Lätis ja Leedus toimunud sotsialistliku ümberkujundamise ajaloo, selle hulgas ka 1940.—1941. aastal asetleidnud esimeste revolutsiooniliste ümberkujunduste uurimisel ja sellealaste kogemuste üldistamisel.

Baltimail 1940. aasta teisel poolel ja 1941. aasta algul toimunud revolutsiooniliste ümberkujunduste ajalugu on käsitletud üsna mitmetes töödes. Sotsialistliku revolutsiooni võidule Lätis 1940. aastal ja seejärel seal alanud sotsialistlikule ülesehitustööle on pühendatud peatükk «Läti NSV ajaloo» kolmandas köites, mille autoriks on Läti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige A. Drizulis.³ Ulatusliku ja huvitava materjali alusel kajastab autor siin noore nõukogude vabariigi siirdumist sotsialismi ehitamisele ning tema esimesi edusamme selles töös — nii tööstuses kui ka põllumajanduses. Peatükis aga, mis kõnesolevas teoses on pühendatud kultuurilisele ülesehitustööle Läti NSV-s sõjajärgsetel aatatel, käsitletakse nõukogude võimu tegevust 1940.—1941. aastal kultuuri-revolutsiooni arendamisel kahjuku liigagi napilt. Nõukogude võimu esimesi samme Eesti NSV-s riigikorra, majanduse ja kultuuri ülesehitamisel on käesoleva kirjutise autor lühi-

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. (Vastu võetud NLKP XXII kongressi poolt.) Tallinn, 1961, lk. 19.

² Доклады и сообщения Института истории Академии наук ССР. Выпуск 4. Москва, 1955, lk. 156.

³ Vj. История Латвийской ССР. Том III. С 1917 по 1950 г. Ответственный редактор академик АН Латвийской ССР К. Я. Страздинь. Рига, 1958, lk. 463—514.

dalt käsitletud ühekõitelises «Eesti NSV ajaloo»⁴. Leedu NSV selle perioodi ajalugu on väga kokkurusutult, kuid eredalt esitatud raamatus, mis on määratud abiks NLKP ajaloo õppijatele.⁵

Eesti NSV-s on trükitud avaldatud dokumentide ja materjalide kogumik, mis kajastab tööraha võitlust sotsialistliku revolutsiooni eest 1940. aastal ja revolutsiooniliste ümberkujunduste ajalugu Eestis nõukogude võimu esimese aasta kestel.⁶ Kogumiku teine, eriti aga kolmas osa sisaldavad materjale, mis jutustavad nõukogude riiklikust ülesehitustööst, tööstuse sotsialistlikele alustele üleviimisest, nõukogude agrarreformist, alanud kultuurirevolutsioonist ja vennalike Nõukogude Liidu rahvaste abist noorele Nõukogude Eestile. Väärtuslikuks täienduseks sellele on 1940. aasta revolutsioonist osavõtnute ja rahval revolutsioonilisi ümberkorraldusi teostada aidanud partei ning nõukogude aktivistide mälestuste kogumik.⁷ Rida dokumente NSV Liidu Põllumajandusministeeriumi arhiivist on avaldatud ajakirjas «Исторический архив» koos V. Danilovi sissejuhatava ülevaatega.⁸ Viimaste väärtus seisab selles, et nad annavad kujutluse põllumajanduse ümberkorraldamisest kõigis Balti nõukogude vabariikides.

Partei ajaloo seisukohalt on pärast nõukogude võimu taastamist Eestis toimunud ümberkujundamise teemat puudutanud S. Kutsar-Zabrodskaja⁹, Leedus on seda huvitavalt teinud K. Tiškevičius¹⁰. Mitmed teisedki uurimused on pühendatud selle teemaga seoses olevatele küsimustele.

Siiani on kõige enam uurijate tähelepanu köitnud agraarküsimus. Ühe peatüki oma küllaltki soliidse monograafias on nõukogude maareformile Lätis 1940. aastal pühendatud S. Udatsin.¹¹ Oma ulatuslikus monograafias «Nõukogude Leedu põllumajandus» annab M. Gregorauskas (peatükis «Põllumajanduse sotsialistlik ümberkujundamine 1940.—1941. aastal») küllaltki üksikasjalise ülevaate esimestest sammudest sel alal pärast nõukogude võimu taaskehtestamist.¹² Mõlemas uurimuses antakse täpne ja selge pilt revolutsioonilistest ümberkorraldustest, mis olid aluseks Läti ja Leedu põllumajanduse sotsialistlikule ümberkujundamisele.

Eesti nõukogude historiograafias on selle küsimusega tegelnud mitu uurijat. Akadeemik R. Antons peatub oma monograafia «Agraarsuhted kodanlikus Eestis» viimases peatükis sellel, kuidas lahendati agraarküsimus Nõukogude Eestis.¹³ H. Tiido on sel teemal avaldanud lühisuurimuse¹⁴, samale küsimusele on pühendatud ka tema kandidaaditöö¹⁵. Revolutsioonilised ümberkujundused Eesti külas kõrvuti nõukogude riigiaparaadi loomise ja tööstuse sotsialismirööbastele juhtimise küsimustega on peamisteks probleemideks, mida analüüsib oma uurimustes A. Vask.¹⁶ Need eesti nõukogude ajaloolaste

⁴ Eesti NSV ajalugu. (Kõige vanemast ajast tänapäevani.) Teine trükk. Toimetanud G. Naan. Tallinn, 1957, lk. 523—534.

⁵ Вопросы истории Коммунистической партии Литвы. Вильнюс, 1961, lk. 141—146.

⁶ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960.

⁷ Saabus päev. 1940. aasta revolutsioonilistest sündmustest osavõtjad jutustavad. Tallinn, 1960.

⁸ К истории аграрных преобразований в Прибалтике. «Исторический архив», 1960, № 3, lk. 35—60.

⁹ S. Kutsar-Zabrodskaja, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis, Tallinn, 1960.

¹⁰ К. Е. Тишкевич, Борьба Коммунистической партии Литвы за социалистическое преобразование в 1940—1941 годах. Ученые записки кафедр истории КПСС Высшей партийной школы при ЦК КПСС и местных высших партийных школ. Выпуск 1. Москва, 1959, lk. 114—143.

¹¹ С. А. Удачин, Земельная реформа в Советской Латвии. Рига, 1948, lk. 157—195.

¹² M. Gregorauskas, Taribų Lietuvos žemės ūkis. Vilnius, 1960, lk. 74—106.

¹³ R. Antons, Agraarsuhted kodanlikus Eestis. Tallinn, 1957, lk. 243—267.

¹⁴ H. Tiido, Nõukogude maareform Eestis. Tallinn, 1960.

¹⁵ Г. К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940—1941 гг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тарту, 1960.

¹⁶ А. К. Васк, Рабочий класс Эстонии и первые социально-экономические преобразования в республике в 1940—1941 годах. Когумик: Развитие рабочего класса в национальных республиках СССР. Москва, 1962, lk. 64—101; Революционные преобразования в Советской Эстонии в 1940—1941 гг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 1962.

uurimused kummutavad majandusteadlase I. Perovi poolt 1947. aastal Leningradi ülikoolis kaitstud väitekirjas «Agraarreform Nõukogude Eestis» kergekäeliselt esitatud väite, et 1940.—1941. aasta agraarreform olla Eesti NSV-s viidud läbi ebarahuldavalt. Oma kõnesoleva väite rajab I. Perov sellele, et pärast reformi oli põllumaade osatähtsus neis suurmaapidamistes, kust maid ära võeti, suurem kui enne seda. Sellele faktile aga ei saa rajada järeldust, et reform tervikuna oleks teostatud ebarahuldavalt. Vaatamata reformi käigus tehtud vigadele ja esinenud möödalaskmistele, aitas 1940.—1941. aasta agraarreform, nagu näeme allpool, tohutult kaasa Eestimaa Kommunistliku Partei võidule; samasugused tulemused olid nõukogulikul agraarreformil ka Leedus ja Lätis.

Valitud teema äärmiselt lihtsustatud käsitluse ja otse räpakuse näiteks on majandusteadlase A. Borzovi uurimus. Tema väitekirja autoreferaat, mis on avaldatud käsikirja õigustes, sisaldab palju ebatäpsusi ja jämedaid vigu. Isegi Eesti Tööraha Kommuuni väljakuulutamise ja Eestis nõukogude võimu taaskehtestamise kuupäevad on selles antud ebatäpselt.¹⁷

Tööstuse olukorda Eesti NSV-s pärast nõukogude võimu taaskehtestamist käsitleb Eesti MN Rahvamajanduse Nõukogu esimees Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige A. Veimer oma uurimuse¹⁸ ühes paragrahvis, mis kannab pealkirja «Tööstuse sotsialistlik reorganiseerimine 1940/41. a.»

Nõukogude võimu esimesi samme Baltikumis 1940.—1941. aastal on käsitlenud ka paljud teised autorid, kes uurivad nõukogude ühiskonna arengu probleeme Eestis, Lätis ja Leedus. Nende lähem vaatluse alla võtmine viiks aga käesoleva kirjutise teemast asjatult kaugele. Eesti, Läti ja Leedu nõukogude ühiskonna uurijate töötulemused räägivad sellest, et Balti nõukogude vabariikides toimusid täiel määral needsamad põhilised seaduspärasused, mis määravad teistegi sotsialismi teele asunud maade arengut. Nagu teada, on niisugusteks üldisteks seaduspärasusteks «töörahavahukade juhtimine töölisklassi poolt, kelle tuumikuks on marksistlik-leninlik partei, proletaarse revolutsiooni läbiviimisel ühes või teises vormis ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisel ühes või teises vormis; töölisklassi liit talurahva põhivahendite ja teiste tööraha kihtidega; kapitalistliku omanduse likvideerimine ja põhiliste tootmisvahendite ühiskondliku omanduse kehtestamine; põllumajanduse järkjärguline sotsialistlik ümberkujundamine; rahvamajanduse plaanipärane arendamine, mis on suunatud sotsialismi ja kommunismi ülesehitamisele ning tööraha elutaseme tõstmisele; sotsialistliku revolutsiooni läbiviimine ideoloogia ja kultuuri valdkonnas ning suurearvulise intelligentsi loomine, kes on ustav töölisklassile, töötavale rahvale ja sotsialismiüritusele; rahvusliku rõhumise likvideerimine ning võrdõiguslikkuse ja vennaliku sõpruse kehtestamine rahvaste vahel; sotsialismi saavutuste kaitsmine välis- ja sisevaenlaste kallaletungide eest; antud maa töölisklassi solidaarsus teiste maade töölisklassidega — proletaarne internatsionalism».¹⁹

See aga, et Eesti, Läti ja Leedu astusid Nõukogude Liidu koosseisu, andis neile seaduspärasustele teatud eripärasuse, eriti aga kiirendas sotsialistlikku ümberkujundamisprotsessi neis vabariikides. Kahjuks puudub siiani eriuurimus, mis üldistaks Baltikumis sotsialismi ülesehitamisel saadud kogemusi kogu selle protsessi mitmekesisuses ning aitaks kõigekülgselt selgitada teiste liiduvabariikide poolt neile noortele vabariikidele antud poliitilise, materiaal-tehnilise ja kultuurilase abi olemust ja tähtsust. Selle abi ja tema tähtsuse õigel ja veenval käsitlusel on aga tohutu tähtsus, sest sellega me mitte ainult ei hinda vääriliselt teiste Nõukogude Liidu rahvaste osa siinses ülesehitustöös, nagu seda märkis eespool meenutatud ühisel teaduslikul sessioonil Eesti NSV Teaduste

¹⁷ A. К. Борзов, Аграрные преобразования в Эстонской ССР за годы Советской власти. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Министерство культуры СССР. Московский финансовый институт. Москва, 1953.

¹⁸ A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine. Tallinn, 1958, lk. 79—87.

¹⁹ Moskvas 14.—16. novembrini 1957. aastal toimunud sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioon. «Rahva Hää!» 24. nov. 1957.

Akadeemia president akadeemik J. Eichfeld, vaid sel on ka, nagu ta lisan, «tohtu tähtsus kapitalistlike maade töörahva ürituste võidu seisukohalt, kellede ees seisab veel teekond, mille edukalt on läbi käinud Baltimail elavad rahvad kõikide Nõukogude Liidu rahvaste vennalikul abil».²⁰

Puudutamata sotsialistliku ülesehitustöö küsimusi Balti nõukogude vabariikides sõjajärgsetel aastatel, teeb autor, tuginedes peamiselt nõukogude ühiskonna ajaloo kohta trükitud avaldatud materjalidele, katset käsitleda neid põhilisi eripärasusi, mis esinesid üleminekul sotsialismi ehitamisele Eestis, Lätis ja Leedus 1940.—1941. aastal ning olid tingitud nende vabariikide astumisest Nõukogude Liidu koosseisu.

*

Eesti, Läti ja Leedu NSV olid nende suurte võitude ajaloolised pärijad, mille Balti riikide proletariaat oli saavutanud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena. Neil sotsialistlikel vabariikidel olid omad eelkäijad Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja päevil sündinud Eesti, Läti ja Leedu nõukogude vabariikide näol, mis purustati kontr-revolutsiooniliste jõudude poolt välismaiste imperialistide otsustaval abil.

See tõsiasi, et pärast kapitalismi restauratsiooni ning kodanliknatsionalistliku diktaatuuri kehtestamist Eestis, Lätis ja Leedus proletariaat neis riikides kommunistide juhtimisel visalt nõukogude korra taastamise eest võitles ja et tuhanded nende rahvaste paremad esindajad selles võitluses oma elugi ohverdasid, räägib siinse töörahva sügavast ustavusest nõukogude võimu ideedele, Oktoobrirevolutsiooni ideedele.

Pärast nõukogude võimu väljakuulutamist 21. juulil 1940 oli Läti ja Leedu rahvaseimide ning Eesti Riigivolikogu esimeseks seadusandlikuks aktiks deklaratsioon nende nõukogude vabariikide astumisest Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu.²¹ Selle sammuga demonstreeris Balti riikide töörahvas oma tahet tugevdada sõprust ja koostööd suure vene rahva ja teiste Nõukogude Liidu rahvastega, kelledega koos nad juba kaua aega enne Oktoobrirevolutsiooni olid ühise võitluslipu all võidelnud oma sotsiaalvaenlaste vastu. Nende ajalooliste otsuste vastuvõtmine näitas, et Balti vabariikide töörahvas teadlikult ja täiesti vabatahtlikult püüdis astuda riiklikku ühendusse Nõukogude Liidu rahvastega, nähes selles tähtsaimat eeldust eduks.²²

Väga suur tähtsus üleminekul sotsialismi ehitamisele oli sellel, et olenevalt soodsast rahvusvahelisest ja sisepoliitilisest olukorrast taastati nõukogude võim Balti riikides rahulikul teel. Teine maailmasõda oli sidunud imperialistlike riikide käed ning ei võimaldanud neil siinsele kodanlusele appi rutata, kui töörahva hulgas üles tõusid. Jäänud imperialistlike suurriikide abist ilma, ei julgenud Eesti, Läti ja Leedu kodanlus töörahva vastu relvastatud jõudu rakendada, nagu nad seda Kodusõja päevil olid teinud. Kodanluse käed olid seda enam seotud, et nende naabruses asus tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik — Nõukogude Liit. Majanduslikult ja sõjaliselt tugevnenud ning äsja just mitmeid suuri välispoliitilisi võite saavutanud Nõukogude Liidu olemasolu oligi üheks peamiseks teguriks, mis tagas 1940. aasta revolutsiooni rahuliku võidu Balti riikides.

Revolutsiooni rahulik võit võimaldas Balti riikide töörahval viivitamatult kõik oma jõud vajalike revolutsiooniliste ümberkorralduste teostamisele koondada, et ette valmistada tingimusi üleminekuks sotsialismi ehitamisele.

²⁰ Доклады и сообщения Института истории Академии наук СССР. Выпуск 4, lk. 6.

²¹ Vt. Хронологическое собрание законов Латвийской ССР, указов Президиума Верховного Совета Латвийской ССР и постановлений Правительства Латвийской ССР. 1940—1941. Рига, 1960, lk. 6 ja 7; Хронологическое собрание законов Литовской ССР, указов Президиума Верховного Совета и постановлений Правительства Литовской ССР. Том 1. 1940—1947. Вильнюс, 1957, lk. 7—9; Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi seaduste, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadluste ning Eesti NSV valitsuse määruste kronoloogiline kogu. Esimene köide. 1940—1941. Tallinn, 1953, lk. 7 ja 8.

²² Vt. V. Maamägi, Eesti töörahva võitlus riikliku liidu eest NSV Liidu rahvastega. Kogumikus: Eesti ühendamise Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Tallinn, 1960, lk. 249—269.

Viies ellu revolutsioonilisi ümberkujundusi ja asudes sotsialismi ülesehitamisele, kasutasid Eestimaa, Lätimaa ja Leedumaa Kommunistlik Partei neid kogemusi, mida nad olid omandanud 1917.—1919. aastal. Samuti olid neil kasutada teiste Nõukogude Liidu vabariikide kogemused.

Pärast võimuletulekut oli Balti riikide töörahva üheks kõige esimeseks ülesandeks vana riigikorra likvideerimine ja kodanliku riigiaparaadi purustamine ning uue, nõukoguliku loomine. Selle ülesande täitmisele asuti kõigis kolmes Balti vabariigis väga intensiivselt ning temaga tuldis lühikese aja jooksul toime. Eestis andis nõukogude võim põhiliste revolutsiooniliste ümberkorralduste eesmärgil ainult ühe kuu kestel (alates 21. juulist, s. o. päevast, mil Eesti kuulutati nõukogude vabariigiks, kuni 25. augustini, s. o. kuni uue konstitutsiooni vastuvõtmiseni) välja 334 sellesisulist seadusandlikku akti.²³

Balti nõukogude vabariikide konstitutsioonid fikseerisid selleks ajaks Eesti, Läti ja Leedu NSV-s kujunenud nõukogude riigikorra. Nende konstitutsioonide paragrahv 1 kuulutas Eesti, Läti ja Leedu vabariigid tööliste ja talupoegade sotsialistlikeks riikideks. See vormel aga ei tähendanud, et sotsialism oleks Balti nõukogude vabariikides juba võitnud.

Ka Nõukogude Liidu 1936. aasta ja vanemate nõukogude vabariikide 1937. aasta konstitutsioonides deklareeriti, et kõnesolevad on tööliste ja talupoegade sotsialistlikud riigid. Seal aga tähendas see vormel seda, et ekspluataatorlikud klassid olid juba likvideeritud ning ühiskond koosnes kahest, s. o. tööliste ja talupoegade klassist, kes olid juba põhiliselt üles ehitatud sotsialistliku ühiskonna ja seadnud enda ette ülesande viia selle ülesehitamine lõpule ning järk-järgult üle minna kommunismile.

Noorte Balti nõukogude vabariikide konstitutsioonides aga tähendas vormel «tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik» seda, et võimule oli tulnud töörahvas — töölised ja talupojad —, kes oli otsustanud asuda sotsialismi üles ehitama. See eesmärk oli täiesti täpselt formuleeritud ka Eesti, Läti ja Leedu NSV konstitutsiooni paragrahvis 4, kus öeldakse, et sotsialistlik omandus tööriistadele ja tootmisvahenditele kehtestatakse «sihiga täielikult kaotada inimese ekspluateerimine inimese poolt ja üles ehitada sotsialistlik ühiskond».²⁴

Vaatamata sellele, et Balti nõukogude vabariikides oli sotsialistliku majandussüsteemi rajamine ja väljaarendamine alles alanud ja ekspluataatorlikud klassid polnud veel likvideeritud, iseloomustas nende vabariikide konstitutsioone järjekindel demokraatia.

Kuni 1936. aastani oli NSV Liidu valimisõiguses esinenud teatud kitsendusi. VNFSV 1918. aasta konstitutsioonis on öeldud: «Juhindudes tööliklassi kui terviku huvidest, jätab Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik üksikud isikud ja üksikud rühmad ilma õigustest, mida nad kasutavad sotsialistliku revolutsiooni huvide kahjustamiseks.»²⁵ Ekspluataatorid olid Nõukogude Liidus ilma jäetud nii aktiivsest kui ka passiivsest valimisõigusest. Need kitsendused olid kehtestatud ajutisena, kuid väga vajalikena. Nõukogudemaa oli tol ajal ainsaks tööliste ja talupoegade riigiks, teda piirasid igalt poolt kapitalistlikud riigid ja tal tuli vastu panna vaenuliku kapitalistliku ümbruskonna raevukatele rünnakutele. Kõige selle tõttu kandis klassivõitlus kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul teravat iseloomu.²⁶ Seepärast oli nõukogude võim sunnitud kehtestama kitsendusi valimisõiguses.

Hoopis teistes oludes astusid oma esimesi samme sotsialismi teel Balti nõukogude vabariigid. Määrava tähtsusega, nagu märkisime juba eespool, oli see, et nad kuulusid Nõukogude Liidu koosseisu, kus sotsialism oli juba unelmas tegelikkuseks saanud, kus küsimus «kes keda» oli siseriigis juba otsustatud — ja nimelt tööliste ja talupoegade kasuks. See tugevdas tööliste ja talupoegade võimu ka noortes Balti vabariikides nii-

²³ Riigivolikogu teine koosseis. Stenograafiline aruanne. [Tallinn] 1940, lk. 200.

²⁴ Vt. ka И. Трайнин, Конституции прибалтийских советских социалистических республик. «Большевик» 1940, № 22, lk. 77.

²⁵ Декреты Советской власти. Том II. Москва, 1959, lk. 554.

²⁶ XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет. Том III, lk. 235 ja 236.

võrd, et neil ei olnud vajadust kitsendada ekspluataatorite valimisõigust: viimased ei olnud enam võimelised takistama siin sotsialismi võitu.

Olgu rõhutatud, et nagu paljud muudki küsimused, tuleb ka kodanlaste valimisõigusest ilmajätmise küsimus otsustada alati vastavalt konkreetsele ajaloolisele olukorrale. V. I. Lenin märkis juba 1918. aastal, et kodanluse valmisõiguse piiramine «ei kuulu *paratamatu* tingimusena diktatuuri mõistesse ei ajalooliselt ega klassiseisukohalt».²⁷ Ajalugu kinnitas juba 1940. aastal nende V. I. Lenini sõnade paikapidavust.

Balti nõukogude vabariikides kaldus klassijõudude vahekord 1940. aasta teisel poolel ja 1941. aasta alguses nii tugevasti nõukogude võimu kasuks, et ekspluataatorid osutusid täiesti isoleerituks. Kui 1918.—1919. aastal kodanluse vastupanu nõukogude võimule Baltikumis oli olnud sedavõrd efektnne, et tal õnnestus siin kaheks aastakümneks restauereerida kapitali valitsus, siis 1940. aastal, tänu Eesti, Läti ja Leedu NSV astumisele juba võitnud sotsialismimaa Nõukogude Liidu koosseisu, tundsid ekspluataatorlikud klassid end nõnda abituna, et nad ei sõandanud alustada avalikku relvastatud võitlust proletariaadi diktatuuri vastu. Ja kuna ekspluataatorid relvastatud vastupanu ei avaldanud, siis oli ka proletariaadi diktatuur nende suhtes pehmem kui vanemates liiduvabariikides nõukogude võimu esimestel aastatel.

Tõsiasi, et noortes Balti nõukogude vabariikides ei puhkenud relvastatud klassivõitlust, ei tähendanud muidugi, et seda siin üldse ei oleks esinenud. Vastupidi: klassivõitlus jätkus ja oli küllaltki terav, sest ekspluataatorid jäävad alati ekspluataatoriteks, nad ei loovuta kunagi oma positsioone vabatahtlikult ega jäta kasutamata vähimatki võimalust, et taastada kapitalismi. Olles Balti nõukogude vabariikides jõuetud relvaga käes võitlema tööliste ja talupoegade vastu, kes olid neilt võtnud võimu, pidasid nad võitlust peamiselt varjatult, salakavalamaid meetodeid kasutades.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimees Johannes Lauristin märgib selle ajajärgu kohta, et vaenlane maskeeris end, teeskles proletaarlast, kuid kasutas parajat juhust, et oma õnnestustööd jätkata.²⁸ K. Kriegerberg, üks agraarreformi läbiviijatest Nõukogude Eestis, märgib oma mälestustes, et «noore nõukogude võimu autoriteet oli tugev ja väliselt jätsid suurtalunikud valitsuse korralduste suhtes lojaalse mulje».²⁹

Varjatult aga avaldasid ekspluataatorlikud klassid nõukogude võimule vastupanu kõikjal, kuidas ainult oskasid ning suutsid. Nad levitasid laimu tööliste ja talupoegade valitsuse kohta, fabritseerisid provokatsioonilisi kuulujutte, õhutasid rahvuslikku vaenu, kulakud aga saboteerisid külvikampaaniat ja riigimaksude tasumist. Põranda all moodustasid nõukogude võimu vaenlased oma organisatsioonid, lootes, et imperialistlikud riigid alustavad Nõukogude Liidu vastu sõda ja et neil siis läheb korda oma «kaotatud paradüüs» tagasi võita.³⁰ Seepärast oli nõukogude võim 1941. aastal, kui rahvusvaheline olukord väga keerukaks muutus ja oht tekkis, et Nõukogude Liitu võidaks sõtta tõmmata, sunnitud Balti vabariikides vaenulike elementide suhtes rakendada mõningaid ettevaatusabinõusid.³¹

Varjatud klassivõitluse vorme kasutasid nõukogude võimu vaenlased vaid nii kaua, kuni neil polnud võimalik üle minna avalikule võitlusele. Niipea aga, kui fašistlik Saksamaa Nõukogude Liidule kallale tungis, alustasid ekspluataatorlikud elemendid avalikku ja aktiivset koostööd hitlerlastega. Klassivõitlus Eesti, Läti ja Leedu NSV-s teravnes kohe ning võttis relvastatud võitluse kaju. Fašistlikud okupandid kasutasid neid reetureid oma kõige koletuslikumate kuritegude sooritamiseks. Nüüd oli ka nõukogude võim sunnitud alanud Suure Isamaasõja olukorras relvajõul taltsutama poliitilise bandiitismi teele asunud kodanlikke jõuke.

²⁷ V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 234.

²⁸ J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis. Tallinn, 1946, lk. 154.

²⁹ Saabus päev, lk. 269.

³⁰ Vt. N. Karotamm, Vabanemisaasta. Tallinn, 1945, lk. 61 ja 62; Oskar Loo-rits, Eesti ajaloo põhiprobleemid. Kirjastus «Tõrvik» (Rootsis), 1955, lk. 9.

³¹ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), lk. 533 ja 534; История Латвийской ССР. Том III, lk. 500 ja 501.

VNFSV 1918. aasta konstitutsioonis (samuti NSV Liidu 1924. aasta konstitutsioonis) ei olnud tööraha sotsiaal-majanduslikud õigused veel seadusandlikult fikseeritud. Selles oli kirja pandud vaid kõigi kohustus tööd teha: «Vene Sotsialistlik Föderatiivne Nõukogude Vabariik tunnustab töö kõigi vabariigi kodanike kohustuseks ja püstitab loosungi: «Kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma!»»³² Nõukogude valitsuse käsutuses ei olnud tol ajal veel sel määral materiaalseid võimalusi, et kõigile kodanikele täielikult sotsiaal-majanduslikke õigusi garanteerida. Lisaks sellele valitses tööliste ja talupoegade riigis vana maailma pärandina veel tööpuudus. Neis oludes oli niisuguste sotsiaal-majanduslike õiguste, nagu õigus tööle ja puhkusele, garanteerimine muidugi võimatu. Tööpuudust õnnestus Nõukogude Liidus likvideerida alles 1930. aastal.³³

Erinevalt VNFSV 1918. aasta ja NSV Liidu 1924. aasta konstitutsioonist oli noorte Balti nõukogude vabariikide konstitutsioonides, mis olid koostatud NSV Liidu 1936. aasta konstitutsiooni põhimõtetel, fikseeritud mitte ainult ühiskondlik-poliitilised õigused ja kodanikele ettenähtud vabadused (rahvuste võrdõiguslikkus, naiste ja meeste võrdõiguslikkus, valimisõigus, sõna-, trüki- ja koosolekute vabadus jne.), vaid ka sotsiaal-majanduslikud õigused: õigus tööle, õigus puhkusele, õigus haridust saada, õigus sotsiaalkindlustusele haiguse ja töövõimetuse puhuks jt. Neid õigusi oli Leedu, Läti ja Eesti NSV konstitutsioonis võimalik fikseerida vaid tänu sellele, et Balti vabariigid ei tuginenud mitte ainult oma sisemistele ressurssidele, vaid kogu Nõukogude Liidu majandussüsteemile, mis baseerus sotsialistlikul ühisomandil.

*

Teatavasti on sotsialistliku revolutsiooni üheks põhiülesandeks kapitalismiga võrreldes kõrgema ühiskondliku elulaadi loomine ja järsk töötootlikkuse tõstmine. Selle ülesande lahendamine oli suurte kapitalistlike omandite natsionaliseerimiseta võimatu.

Oktoobrirevolutsiooni päevil saadud omaenese ja Nõukogude Venemaa kogemusi arvestades võttis Balti vabariikide töörahas pangad ja suurtööstusettevõtted riigi omanduseks, tuginedes vastavatele deklaratsioonidele, mis olid vastu võetud rahvaparlamentide poolt Lätis 22. juulil³⁴, Leedus 23. juulil³⁵ ja Eestis samuti 23. juulil 1940³⁶.

Esimeses järjekorras natsionaliseeriti pangad. Kuid ka tööstus- ja transpordiettevõtete natsionaliseerimine toimus erakordselt kiiresti. Eesti NSV-s andis riiklik ja kooperatiivne sektor juba 1940. aasta septembris üle 93% kogu vabariigi tööstustoodangust.³⁷ Läti NSV-s lõpetati tööstuse natsionaliseerimine põhiliselt sama aasta oktoobris.³⁸ Ligikaudu samasuguse tempoga natsionaliseeriti pangad, tehased ja vabrikud ka Leedu NSV-s.

Suureramandi natsionaliseerimine kõigis kolmes vabariigis toimus kahjutasu maksmata. Kaubandusettevõtete natsionaliseerimisel Eesti NSV-s praktiseeriti natsionaliseerimisele mittekuuluvate väikeste jaemüügikaupluste äraostmist riigi poolt. Leedu NSV-s osteti riigi poolt ära eraomanikele kuuluvad autobussid ja veoautod, osalt ka mere- ja jõelaevu (makstes 25% nende väärtusest).³⁹ Eestis kohustati natsionaliseeritud ettevõtteid kandma rahalisi kohustusi, mis neil ettevõtetel olid tekkinud enne natsionalisee-

³² Декреты Советской власти. Том II, lk. 553.

³³ Vt. СССР в цифрах. Статистический сборник. Москва, 1958, lk. 307.

³⁴ Хронологическое собрание законов Латвийской ССР..., lk. 8.

³⁵ Хронологическое собрание законов Литовской ССР..., том I, lk. 10 ja 11.

³⁶ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi seaduste... kronoloogiline kogu, esimene köide, lk. 10.

³⁷ А. Веймер, Комплексное развитие и специализация промышленности Эстонского экономического административного района, lk. 81.

³⁸ Ф. Деглав, Основные черты и особенности переходного периода от капитализма к социализму в Латвийской ССР. Сб. Об истории народного хозяйства Прибалтики, lk. 20.

³⁹ К. Е. Тишкевич, Борьба Коммунистической партии Литвы за социалистическое преобразование в 1940—1941 годах, lk. 128.

rimist. Kujunenud olukorras aga ei olnud mingit vajadust võtta endale ettevõtte vanade võlgade tasumist. Läti ja Leedu NSV-s seda ei tehtudki.⁴⁰

Pankade ja tööstusettevõtete, samuti transpordi riigistamine purustas kodanluse majandusliku baasi ja võimaldas alustada Balti nõukogude vabariikide sotsialistlikku industrialiseerimist.

Majanduse sotsialistlik ümberkujundamine nõuab vastavat tootmistehnilist baasi. V. I. Lenin märkis, et «sotsialismi ainsaks materiaalseks aluseks võib olla mehhaniseeritud suurtööstus, mis suudab reorganiseerida ka põllumajanduse».⁴¹

Sotsialismi ülesehitamisele asudes ei olnud Balti nõukogude vabariikidel omal niisugust baasi. Lätis ja Eestis, kus XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul oli küllaltki kiiresti loodud rasketööstus, mandus see rahvusliku kodanluse valitsemise aastail, mitmed tähtsamad rasketööstuse harud koguni likvideeriti. Lätis oli vabrikutööstuses 1913. aastal rakendatud 108 565 töölise, 1938. aastal aga ainult 63 731.⁴² Tootmisvahendite tootmise osatähtsus oli Lätis 1913. aastal moodustanud umbes 51% tööstuse kogutoodangust, 1938. aastal ei ületanud ta aga 25%.⁴³ Analoogiliselt deindustrialiseerus ka kodanlik Eesti. Tööstustoodangu maht moodustas Eestis 1939. aastal ainult 87% 1913. aasta mahust.⁴⁴ Läti tööstustoodang moodustas 1938. aastal oma hinnalt ainult 56,1% 1913. aasta toodangust.⁴⁵ Leedus, kus umbes 80% kogu elanikkonnast elas maal ja mis kuni Oktoobrirevolutsioonini ei suutnud kujuneda arenenud suurtööstusega rajooniks, suurenes tööstustoodang 1939. aastaks 1913. aastaga võrreldes kahekordseks. See areng toimus peamiselt tarbimisvahendite tootmise arvel; tootmisvahendite tootmine suurenes Leedus 20 aasta jooksul ainult 10%.⁴⁶

Enamik Eesti, Läti ja Leedu tööstusettevõtetest oli sisustatud vananenud ja kulunud seadmetega. Iseloomustades Leedu tööstuse olukorda natsionaliseerimise päevil, märgib L. Jasinskas, et mõnedes tööstusettevõtetes kujutasid seadmed endast mitut marki ja tüüpi tööpinkide juhuslikku kogu; paljud neist olid hangitud Saksamaa ja Inglismaa tööstusettevõtetest juba moraalselt kulunutena ja tarvituselt kõrvaldatutena.⁴⁷ Läti tekstiilivabrikute omanikud kasutasid enamasti oma tegevuse lõpetanud Riia tekstiilivabrikute vananenud masinaid või ostsid samasuguseid Eesti ja Poola vabrikutest.⁴⁸

Kõige selle tagajärjel tuli tööstus kogu Baltikumis põhjalikult rekonstrueerida, õigemini — uuesti luua.

Esinedes 1922. aastal Kommunistliku Internatsionaali IV kongressil, märkis V. I. Lenin, et sotsialistlikke ümberkujundusi Nõukogude Venemaal raskendab vajalike vahendite puudumine. «Me ei saa abi,» toonitas ta. «Ükski tsiviliseeritud riik meid ei abista. Vastupidi, nad kõik töötavad meie vastu.»⁴⁹ Selleks et taastada Esimese maailmasõja ja Kodusõja päevil purustatud tööstust, pidi esimene tööliste ja talupoegade riik kõiges kokku hoidma — isegi koolide arvel.⁵⁰ NSV Liidu industrialiseerimise aastaid meenutades kirjutab I. Ehrenburg oma memuaarides: «Inimesed ehitasid tehaseid enne-

⁴⁰ A. K. Васьяк, Рабочий класс Эстонии и первые социально-экономические преобразования в республике в 1940—1941 годах, lk. 78—80.

⁴¹ V. I. Lenin, Teosed, 32. kd., lk. 434.

⁴² Л. В. Стародубский, Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Рига, 1952, lk. 105.

⁴³ Л. В. Стародубский, О подлинном уровне промышленного производства буржуазной Латвии. «Известия Академии наук Латвийской ССР» 1951, № 11, lk. 1708.

⁴⁴ L. Brutus, Eesti NSV sotsialistlikust industrialiseerimisest. Koguteos: Nõukogude Eesti majandus 1940—1960. Tallinn, 1960, lk. 19.

⁴⁵ Л. Стародубский, О подлинном уровне промышленного производства в буржуазной Латвии, lk. 1703.

⁴⁶ С. Атамукас, Компартия Литвы в борьбе за Советскую власть. Москва, 1961, lk. 18.

⁴⁷ Об истории народного хозяйства Прибалтики, lk. 46.

⁴⁸ Л. В. Стародубский, Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии, lk. 147.

⁴⁹ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 392.

⁵⁰ Sealsamas, lk. 390.

kuulmata rasketes tingimustes. Näib, et keegi pole kusagil nii ehitanud — ega hakkagi ehitama.»⁵¹

Märksa kergemalt toimus tööstuse sotsialistlik ümberkujundamine ja industrialiseerimine Balti nõukogude vabariikides, keda NSV Liidu valitsus abistas ka materiaalselt.

Balti nõukogude vabariikide 1941. aasta rahvamajanduse plaani kohaselt, mis oli välja töötatud kohapeal ja kinnitatud ÜK(b)P Keskkomitee ning NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu poolt, tuli viivitamatult asuda industrialiseerimisele. Lähima 4—5 aasta kestel pidi Leedu, Läti ja Eesti NSV-st saama eesrindlikud tööstusriigid.⁵²

Eesti, Läti ja Leedu rahvamajanduse arendamise plaanides oli arvestatud seda tõsiasja, et NSV Liidu koosseisus ei ole neil vajadust luua ja arendada kõiki rasketööstuse harusid, nagu see omal ajal oli absoluutselt mõõdapäasematu olnud Nõukogude Liidul enesed, kes esimesena maailmas oli asunud sotsialismi ehitama. Kuna vanemates vennasvabariikides oli sotsialistlik tööstus olemas, siis koostati Eesti, Läti ja Leedu NSV rahvamajanduse arendamise plaanid sellise arvestusega, et nende igaihe majandus peab enesest kujutama kogu Nõukogude Liidu ühtse majanduse lahutamatu osa. Plaani kohaselt tuli arendada just neid tööstusharusid, millede jaoks neis vabariikides olid olemas kõige soodsamad tingimused. «Leedu, Läti ja Eesti NSV rahvamajandus,» märkis N. A. Voznessenski oma ettekandes ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil 1941. aasta veebruaris, «hakkab esimest korda täitma sotsialistlike ettevõtete ehitamise programmi. Laialdaselt hakatakse neis arendama masinaehitust, kütteenite tööstust, elektrimasinate ehitust ja tekstiilitööstust. Sotsialistliku tööstuse osa Balti vabariikide rahvamajanduses suurendatakse täielikus vastavuses noorte nõukogude vabariikide tööliste, talupoegade ja intelligentsi huvidele.»⁵³

Tööstuse arendamiseks noortes Balti nõukogude vabariikides eraldati suured summad. 1941. aastaks sai Leedu NSV kapitaal mahutusteks 260,5 miljonit rubla, sellest 99,6 miljonit tööstuse osas,⁵⁴ millega kapitaal mahutused tööstuses eelmise aastaga võrreldes suurenesid 6-kordseks. See võimaldas ehitada, taastada ja rekonstrueerida umbes 450 tööstusliku objekti ja märkimisväärselt suurendada tööstustoodangu mahtu.⁵⁵

Läti NSV-le oli 1941. aastal kapitaal ehitusteks ja rahvamajanduse rekonstrueerimiseks ette nähtud üle 300 miljoni rubla, sellest üle 50% tööstuslikeks ehitusteks.⁵⁶ See võimaldas vaid ühe aasta kestel suurendada tööstuse toodangut 36,6%.⁵⁷

Ka Eesti NSV-le oli selleks 1941. aastal määratud suured summad — 241 miljonit rubla, sellest tööstusele 112,3 miljonit.⁵⁸ Erilist tähelepanu osutati Eestis põlevkivitööstusele. V. I. Lenin oli juba 1919. aastal rõhutanud vajadust hakata kasutama põlevkivi. «Erilist tähelepanu pöörake põlevkivile Jamburgi ümbruses. Ülitähtis on kallale asuda kogu jõuga,» kirjutas ta Petrogradi Nõukogu juhtivatele töötajatele.⁵⁹ 1941. aasta algul töötati Eesti NSV-s välja põlevkivitööstuse arendamise viie aasta plaan ajavahemikuks 1941—1945.⁶⁰

Juba 1940. aastal sai Balti nõukogude vabariikide tööstus liiduvabariikidelt tunduvalt abi. Eestisse, Lätti ja Leetu hakkas saabuma kõige moodsamaid tööstusseadmeid, tuli märkimisväärsel hulgal insenere, tehnikuid ja kvalifitseeritud töölisi. J. Kalnberzin kirjutab, et kohe pärast nõukogude võimu taastamist varustati siin NSV Liidu valitsuse ja

⁵¹ «Новый Мир» 1961, № 11, lk. 158.

⁵² Vt. J. Kalnbersini kõne ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil («Правда» 19 февраля 1941) ja В. Ю. Нюнка, Борьба Коммунистической партии Литвы за укрепление союза рабочего класса с крестьянством. Доклады и сообщения Института истории Академии наук СССР. Выпуск 4, lk. 106.

⁵³ «Правда» 19 февраля 1941.

⁵⁴ А. Г. Зверев, О государственном бюджете СССР на 1941 год и исполнении бюджета СССР за 1939 год. «Правда» 26 февраля 1941.

⁵⁵ Вопросы истории Коммунистической партии Литвы, lk. 142 ja 143.

⁵⁶ «Правда» 19 февраля 1941.

⁵⁷ Я. Калнберзин, Десять лет Советской Латвии. Рига, 1950, lk. 74.

⁵⁸ А. Г. Зверев, ettekandest NSV Liidu Ülemnõukogu I koosseisu VIII istungjärgul. «Правда» 26 февраля 1941.

⁵⁹ Ленинский сборник XXIV, lk. 21.

⁶⁰ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 400.

vennalike Nõukogude Liidu vabariikide abil uue tehnikaga ning lasti käiku sadu varem seisnud tehaseid ja vabrikuid. Algas kibe töö Riia vaguniehitustehase «Vairog», elektri- tehnikatehase «VEF», tehase «Punane Metallurg» ja mitmete teiste ettevõtete rekonst- ruerimiseks.⁶¹

Nõukogude võimu taaskehtestamise eelõhtul oli Leedu linnades üle 70 000 töötut, seega kaks korda rohkem kui tööstuses rakendatud töölisi.⁶² Lätis oli 1940. aasta märtsis üle 16 500 töötut.⁶³ Raske on kindlaks määrata, kui palju oli töötuid Eestis. Et aga tööpuudus tõepoolest massiline oli, seda kinnitab tõsiasi, et 1940. aasta teisel poolel ja 1941. aasta algul tõusis tööliste ja teenistujate arv tööstuses 38 tuhande inimese võrra.⁶⁴ Kuus kuud pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis ja Lätis oli neis tööpuudus likvideeritud ja hakkas tunda andma koguni tööjõu puudus. Leedumaa Kommunistliku Partei V kongres- siks, mis toimus 1941. aasta veebruaris, oli ka Leedus tööpuuduse küsimus põhiliselt lahendatud.

*

Kohe pärast nõukogude võimu taastamist Eestis, Lätis ja Leedus asuti neis ka küla sotsialistlikule ümberkujundamisele.

Tuginedes Läti ja Leedu rahvaseimide poolt 22. juulil ja Eesti Riigivolikogu poolt 23. juulil 1940⁶⁵ vastuvõetud deklaratsioonile, millega maa kuulutati kogu rahva omandu- seks, teostati kõigis kolmes vabariigis maareform, mille tulemusena kokku üle 200 tuhande põllutöölise, maatamehe ja väiketalupidaja said kokku üle 1370 tuhande hektari maad.⁶⁶

Läti NSV-s asuti maareformi läbiviimisele otsekohe pärast nõukogude võimu taas- kehtestamist. Maaseadus, mis võeti vastu juba 29. juulil 1940, konkretiseeris maa natsio- naliseerimise kohta seimi poolt avaldatud deklaratsiooni. Septembri lõpuks oli maareform põhiliselt juba teostatud.⁶⁷ Leedu NSV-s võeti maaseadus vastu 5. augustil ja maareform teostati samuti lühikese ajaga. Juba sama aasta oktoobris oli 71 tuhat kehvtalupoega maaga varustatud.⁶⁸ Eestis võeti Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee määrus maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise kohta vastu alles 2. oktoobril 1940.⁶⁹ Agraarreformi alustamisega viivitamine kutsus eesti talupoegade hulgas esile arusaamatusi, raskendas parteiorganisatsioonide tööd külas ja tekitas uudismaa- saajatele mõningaid raskusi.⁷⁰

Nagu Venemaal pärast Oktoobrirevolutsiooni, nii oli ka Balti nõukogude vabariikides maareformi aluseks maa natsionaliseerimine. See asjaolu lõi kõige soodsamad eeldused küla üleminekuks sotsialismi teele. Kuid siin ei jaotatud maad hingede (sõojate) arvu

⁶¹ Я. Калнберзин, Десять лет Советской Латвии, lk. 74.

⁶² Вопросы истории Коммунистической партии Литвы, lk. 144.

⁶³ А. Дризул, Очерки истории рабочего движения в Латвии. Рига, 1959, lk. 153.

⁶⁴ А. Веймер, Комплексное развитие и специализация промышленности эстонского экономического административного района, lk. 85.

⁶⁵ Хронологическое собрание законов Латвийской ССР..., lk. 7 ja 8; Хронологи- ческое собрание законов Литовской ССР ... том 1, lk. 9 ja 10; Eesti Nõukogude Sot- sialistliku Vabariigi seaduste ... kronoloogiline kogu, esimene köide, lk. 9 ja 10.

⁶⁶ NSV Liidu Põllumajandusministeeriumi andmeil anti Eesti NSV-s 1940. aasta lõpuks maad 24 755 põllutöölisele ja maatamehele ning 27 600 väiketalupidajale, kes kokku said 381 568 hektarit. (Vt. «Исторический архив» 1960, nr. 3, lk. 42.) Vabariiklikud andmed on NSV Liidu Põllumajandusministeeriumi omadest mõnevõrra erinevad. (Vt. H. Tiido, Nõukogude maareform Eestis, lk. 62.)

Läti NSV-s said 51 762 maatameest ja 23 321 väikemaapidajat kokku 597 061 hektarit maad. (Vt. С. А. Удачин, Земельная реформа в Советской Латвии, lk. 180.)

Leedu NSV-s said 75,6 tuhat maatameest ja väikemaapidajat 394 tuhat hektarit maad. (Vt. П. И. Олескас, Борьба Коммунистической партии Литвы за преобразование сельского хозяйства. «Вопросы истории» 1959, № 5, lk. 45 ja 46.) Maad saanute hulgas oli Leedus 33,4 tuhat maatameest ja sulast. (Vt. Об истории народного хозяйства Прибалтики, lk. 74.)

⁶⁷ С. А. Удачин, Земельная реформа в Советской Латвии, lk. 192.

⁶⁸ М. Грегораускас, Taribu Lietuvos Žemės ūkis, lk. 77.

⁶⁹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 294—297.

⁷⁰ А. К. Васильк, Революционные преобразования в Советской Эстонии в 1940—1941 гг., lk. 193.

järgi, s. o. võrdsustaval põhimõttel, nagu seda enamasti oli tehtud Nõukogude Venemaal,⁷¹ kuigi kommunistid seda ei pooldanud. «Meie, bolševikud,» kirjutas V. I. Lenin, «olime maa sotsialiseerimise seaduse vastased. Kuid me kirjutasime sellele siiski alla, sest me ei tahtnud astuda talurahva enamuse tahte vastu. Enamuse tahe on meie alati kohustav, ja astuda selle tahte vastu — tähendab reeta revolutsioon.

Me ei tahtnud talurahvale peale sundida temale võõrast mõtet, et võrdsustav maa-jaotamine ei anna midagi. Me arvasime, et on parem, kui töötavad talupojad ise oma turjal, oma nahal tunda saavad, et võrdsustav jaotamine on mõttetud. Ainult siis oleksime me võinud neilt küsida: kus on siis väljapääs sellest laostumisest, sellest kulakute võimutsemisest, mis tekib maa jaotamise alusel?»⁷²

Ei olnud mingit vajadust seda Nõukogude Venemaal kasutatud printsiipi rakendada 1940. aastal Balti vabariikides. M. Gregorauskas seletab võrdsustava maa-jaotuse mittekasutamist Leedus sellega, et siin «rajanes talupoegade maakasutus mitte kogukondlikule maavaldusele, vaid üksiktaludele, mis baseerusid individuaalse eraomandi printsiibil».⁷³ See šletus jätab aga soovida. Märksa selgem on V. Danilovi seisukoht, kes ütleb, et võrdsustav maa-jaotus Balti nõukogude vabariikides, kus oli tegemist üksiktaludega, polnud mitte ainult ebaotstarbekohane, vaid koguni kahjulik: tema teostamine oleks nõudnud tohutuid kulutusi ajutise ning äärmiselt ebaratsionaalse maakasutusviisi loomiseks. 1940. aastal, mil Nõukogude Liidu vanemates vabariikides sotsialism juba võitnud oli, oleks maaküsimuse lahendamine võrdsustaval printsiibil kujunenud pealegi poliitiliselt kahjulikuks, kuna ta oleks tugevdanud väikekodanlikke illusioone talupoegade võrdlemisi kiiret üleminekut kollektiivsele maakasutamisele tagavate tingimuste suhtes.⁷⁴ Muidugi avaldas ka kogukondliku maaomandi puudumine Balti vabariikides omajagu mõju maareformi teostamisele Eesti, Läti ja Leedu NSV-s. Võrdsustava maakasutamise idee ei olnud Baltikumis märkimisväärsel määral levinud ka Oktoobrirevolutsiooni päevil. 1940. aastal aga ei kerkinud see loosung üldse päevakorradele. Venemaal oli kogukondlik maakasutamine säilinud kuni XX sajandi alguseni, millega ongi oluliselt seletatav, et vene talupoeg nõudis maa võrdsustavat ümberjaotamist. Baltikumis aga, kus külakogukond oli lagunenud juba keskajal, kõlasid kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu küllalt tugevasti hääled, mis nõudsid maa ühisharimist. 1917. aasta detsembris toimunud eesti maatameeste konverentsi otsuses öeldakse, et «mõisaid, kus praegu suurmaapidamine olemas, mitte ära ei tükeldataks, vaid et seda majapidamist edasi jätkataks. Väikemaapidajatele tuleb mõisasüdametest enam eemalseisvatest maadest, niisama ka suurtaludest maad juurde anda, kui selleks on tarvidust.»⁷⁵ Sellega seoses märkigem, et kommunistide erakordselt suur innustamine sotsialistlike suurmaapidamiste loomise mõttest Oktoobrirevolutsiooni päevil põhjustas tõsise vea, mis seisis selles, et nõukogude võim pärast mõisate konfiskeerimist võttis kohe kursi laias ulatuses sotsialistlike suurmaapidamiste loomisele ega rahuldanud vähese maaga talupoegade vajadusi.⁷⁶

Kuulutanud 1940. aastal maa kogu rahva omanduseks, määrasid Eesti, Läti ja Leedu rahvaparlamendid talupojale kasutada jääva maa maksimaalseks suuruseks 30 hektarit. Suurematelt majapidamistelt võeti üle selle olev maa riiklikku maafondi, mille arvel rahuldati maata ja vähese maaga talupoegade vajadusi. Eestis kujunes uute majapidamiste

⁷¹ Vt. *Аграрная политика Советской власти (1917—1918). Документы и материалы.* Москва, 1954, lk. 113—115, 135—145.

⁷² V. I. Lenin, *Teosed*, 28. kd., lk. 156 ja 157.

⁷³ M. A. Грегorausкас, *История и особенности социалистического преобразования сельского хозяйства Литовской ССР. Сб. Об истории народного хозяйства Прибалтики*, lk. 75.

⁷⁴ «Исторический архив» 1960, № 3, lk. 36.

⁷⁵ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), lk. 359.

⁷⁶ Vt. *Вопросы истории Коммунистической партии Литвы*, lk. 90; *История Латвийской ССР*, том III, lk. 176—179; *Очерки истории Коммунистической партии Эстонии. Часть I.* Таллин, 1961, lk. 369—371.

keskmiseks suuruseks 10,54⁷⁷, Leedus 7,53⁷⁸ ja Lätis 10,1⁷⁹ hektarit. Seega olid uued majandid majanduslikult märksa nõrgemad kui vanad, kuna neil oli viimastest vähem maad. Leedus oli enne maareformi majandi keskmiseks suuruseks 14,05 hektarit,⁸⁰ seega siis ligi kaoks korda rohkem maad kui uutel majanditel keskmiselt. Maareformi niisuguste tulemustega teostamist aga ei saa pidada nõukogude võimu veaks, kuna Balti vabariikides, nagu nägime eespool, ei taotletudki võrdsustatud maakasutamist.

Balti vabariikide põllumajanduse ümberkujundamine vastas täiel määral neile eesmärkidele, mida Nõukogude valitsus taotles. Sellega likvideeriti suurmaapidamine ja kapitalistlik maavaldus. Nii võeti Leedus maa ära 889 mõisnikult, 490 kirikult ja 28 kloostrielt. 956 majapidamiselt, millel enne maareformi oli 100 ja enam hektarit, võeti ära üle 30 hektari olev maa.⁸¹ Eestis võeti 32 009-ilt üle 30 hektari suuruselt majandilt ära 586,8 tuhat hektarit maad.⁸² Maareform kärpis seega tugevasti ka kulaklikke maapidamisi.

Kohalikud iseärasused tingisid ka mõningaid erinevusi ühe või teise vabariigi agrariseadusandluses. Usklike talupoegade soove arvestades kinnitas Leedu valitsus 21. augustil 1940 Maakomisjoni otsuse, millega vaimulikkudele, kellel oli isiklik maa, jäeti see alles, vastavalt talupoegadele kehtestatud normidele. Igas kihelkonnas jäeti preestritele ja kiriku-eestseisjatele koguduse maast kasutada 30 hektarit.⁸³ Väikemõisnikule jättis nõukogude võim Leedus 30 hektarit, kogu nende karja, inventari ja ehitised tingimisel, et nad suhtuvad nõukogude korda lojaalselt ning elatuvad edaspidi oma tööst.⁸⁴

Agrarreformi tulemuseks Balti nõukogude vabariikides oli talurahva keskmiste kihtide osatähtsuse tõus. Lätis oli enne reformi 5 hektari suurusi majapidamisi 15,9% majapidamiste üldarvust, pärast reformi aga langes nende protsent 10,9-le. 5 kuni 20 hektari suurusi majapidamisi oli enne reformi 51% ja nende valdusesse oli kuulunud 32,6% kogu talupoegade maaomandist, pärast reformi tõusis sija rühma kuuluvate majandite protsent 63,1-le ja nende valduses oleva maa hulk 50%-le.⁸⁵

Suurkapitalistliku süsteemi likvideerimine põllumajanduses ja kulakliku maakasutamise piiramine, millega alustati kulaklusele piiri panemist ja tema likvideerimist, samuti kesktalupoegade osatähtsuse järsk tõus kujutasid enesest tõsiseid sotsiaalseid protsesse, mis kaasnesid maareformile Nõukogude Baltikumis. See oli nõukogude võimu suureks võiduks agrarpoliitikas ning puhastas tee küla sotsialistlikule ümberkujundamisele.

Niisugune agrarreform aga ei tähendanud, et Balti nõukogude vabariikide kommunistid oleksid loobunud küla sotsialistlikust ümberkujundamisest. Arvestades Oktoobri-revolutsiooni ning vennasvabariikide kogemusi põllumajanduse ümberkorraldamisel ja V. I. Lenini näpunäiteid, et üleminekut talupoegade individuaalsetelt väikemajapidamiselt ühismaaharimisele «mingil juhul ei saa teostada otsekohe»,⁸⁶ hakkasid Lätimaa, Leedumaa ja Eestimaa kommunistlikud parteid järjekindlalt ette valmistama tingimusi küla sotsialistlikuks ümberkujundamiseks. Nad kinnitasid talurahvale, et üleminek kollektiivsele maaharimisele võib toimuda vaid täiesti vabatahtlikel alustel. Sellest põhimõttest peeti kolhooside loomisel Balti nõukogude vabariikides hoolikalt kinni nii 1940.—1941. aastal kui ka sõjajärgsetel aastatel.

Maa kogu rahva omandiks kuulutamise deklaratsioonides märkisid Eesti Riigivolikogu ja Läti ning Leedu rahvaseimid, et töötavale talurahvale ei tohi mitte mingil viisil peale

⁷⁷ «Исторический архив» 1960, № 3, lk. 42.

⁷⁸ М. А. Грегораускас, История и особенности социалистического преобразования сельского хозяйства Литовской ССР. Сб. Об истории народного хозяйства Прибалтики, lk. 74.

⁷⁹ С. А. Удачин, Земельная реформа в Советской Латвии, lk. 183.

⁸⁰ «Исторический архив» 1960, № 3, lk. 38.

⁸¹ Sealsamas.

⁸² Sealsamas, lk. 41.

⁸³ И. Трайнин, Конституции прибалтийских советских социалистических республик, lk. 81.

⁸⁴ К. Е. Тишкевич, Борьба Коммунистической партии Литвы за социалистическое преобразование в 1940—1941 гг., lk. 128.

⁸⁵ История Латвийской ССР, том III, lk. 507 ja 508.

⁸⁶ V. I. L e n i n, Teosed, 28. kd., lk. 312.

sundida kolhoosidesse minekut. «Igasugused katsed haarata talupoegade isiklikku omandust või vastu töötavate talupoegade tahtmist neile peale sundida kolhoosidesse organiseerimist tõkestatakse otsustavalt, kuna need on kahjulikud riigi ja rahva huvidele.» seisab Eesti Riigivolikogu deklaratsioonis.⁸⁷

Nõukogude võim Balti vabariikides astus otsekohe samme töötavate talupoegade elatustaseme tõstmiseks. Leedu, Läti ja Eesti NSV-s vabastas valitsus talupojad kõikidest väljaostumaksudest, mis olid tekkinud seoses kodanliku maareformiga, kaotas ära ebaõiglasel maksud ja kustutas kõik töötava talurahva maksu- ja trahvivõlad, mis näiteks Eestis moodustasid kokku üle 50 miljoni rubla.⁸⁸ Samal ajal anti töötavatele talupoegadele märkimisväärset materiaalselt abi. Nii said Leedus põllutöölised ja kehvtalupojad mõisnikelt konfiskeeritud hobustest 80%, pooled lehmadest ja umbes 70% sigadest tasuta, samuti atru, äkkeid ja muud põllumajanduslikku inventari. Töötavatele talupoegadele anti pikaajalist krediiti 19 tuhande lehma ja vasika ostmiseks, et iga majapidamist lehmadega varustada.⁸⁹ Suurt rahalist abi anti ka Läti talupoegadele. Ainuüksi lehmade ostmiseks teistest Nõukogude Liidu vabariikidest said nad 40 miljonit rubla.⁹⁰ Erakordselt lühikese ajaga varustati kõik majapidamised hobuste ja lehmadega.⁹¹ Eesti NSV-s anti töötavale talurahvale krediiti vähemalt 30 miljonit rubla,⁹² arvestamata muud mitmesugust abi. 1940. aasta sügisel oli Eestis üle 12 600 lehmata majapidamist, järgmise aasta 1. juuniks oli neid jäänud vaid 1501.⁹³

1940. aasta suvel tabas Loode-Euroopat viljaikaldus. Loomasööta varuti vähe. Et raskustest üle saada, veeti teistest Nõukogude Liidu osadest Balti liiduvabariikidesse märkimisväärsel hulgal jõusööta, mida odavate hindadega müüdi talupoegadele. «Jõusöödad päästsid meie loomakasvatuse raskest kriisist ning meil õnnestus säilitada oma kari,» märgiti ajakirjas «Bolševik».⁹⁴

Abistades töötavaid talupoegi materiaalselt ja selgitades neile kolhoosikorra eeliseid, valmistis nõukogude võim samal ajal ette materiaal-tehnilisi eeldusi põllumajanduse juhtimiseks sotsialismi teele. 1940.—1941. aastal loodi Balti liiduvabariikides 108 sovhoosi (neist Leedu NSV-s 57, Läti NSV-s 30 ja Eesti NSV-s 21)⁹⁵, 117 masina-traktorijaama ja 1025 masina- ja hobulaenuuspunkti (neist Leedu NSV-s vastavalt 42 ja 270, Läti NSV-s 50 ja 517 ja Eesti NSV-s 25 ja 238).⁹⁶ Masina-traktorijaamade varustus saadi rõhuvas enamikus teistest Nõukogude Liidu vabariikidest. Leedu NSV-sse saabus 1941. aasta algul 120 traktorit sovhoosidele ja 450 traktorit masina-traktorijaamadele. Samal teel saadi ka palju muid põllutöömehhanismid.⁹⁷ Läti NSV-le eraldas NSV Liidu Põllumajandusministeerium ja NSV Liidu Riiklik Plaanikomisjon 1941. aastaks 800 traktorit, 300 veoautot, umbes 3850 muud põllumajandusmasinat ja põllutööriista.⁹⁸ Märkimisväärsel hulgal saabus traktoreid, põllumajandusmasinaid ja põllutööriistu ka Eesti NSV-sse. Pääaegu kogu Eesti NSV masina-traktorijaamade varustus ning remonditöökodade sisseseaded saadi vennasvabariikidest.⁹⁹

⁸⁷ Nõukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse ajaloost. Dokumentide kogumik. Toimet. J. Saat. Tallinn, 1960, nr. 107, lk. 150.

⁸⁸ Sealsamas, lk. 202.

⁸⁹ Вопросы истории Коммунистической партии Литвы, lk. 143 ja 144.

⁹⁰ История Латвийской ССР, том III, lk. 509.

⁹¹ С. А. Удачин, Земельная реформа в Советской Латвии, lk. 187.

⁹² 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, nr. 341, lk. 435.

⁹³ Sealsamas, nr. 349, lk. 444.

⁹⁴ A. Sipsakaks, Aasta nõukogude võimu. «Bolševik» 1941, nr. 3, lk. 178.

⁹⁵ Вопросы истории Коммунистической партии Литвы, lk. 143; Я. Калнберзин, Десять лет Советской Латвии, lk. 75; Nõukogude Eesti majandus 1940—1960, lk. 65.

⁹⁶ Об истории народного хозяйства Прибалтики, lk. 77; С. А. Удачин, Земельная реформа в Советской Латвии, lk. 190; Nõukogude Eesti majandus 1940—1960, lk. 65.

⁹⁷ В. Ю. Нюнка, Борьба Коммунистической партии Литвы за укрепление союза рабочего класса с крестьянством. Доклады и сообщения Института истории Академии наук СССР. Выпуск 4, lk. 107.

⁹⁸ «Исторический архив» 1960, № 3, lk. 50, 51, 59 ja 60.

⁹⁹ Г. К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940—1941 гг., lk. 318.

Märkigem siinkõhal, et Nõukogude Liidus organiseeriti esimene masina-traktorijaam alles 1928. aasta lõpul. Aasta hiljem töötas siin põllumajanduses vaid 34 943 traktorit¹⁰⁰ (ühe traktori kohta tuli seega 3234 ha külvipinda). Massilisele kollektiviseerimisele asudes ei olnud Nõukogude Liit suutnud veel luua uut põllumajanduse materiaal-tehnilist baasi; seda tuli teha alles kollektiviseerimise käigus.¹⁰¹

Balti nõukogude vabariikides oli juba 1940. aasta lõpuks 3400 traktorit (15-hobujõulisteks ümberarvestatuna, kusjuures ühe traktori kohta tuli 1171 ha külvipinda).¹⁰² Arvestades Nõukogude valitsuse suurt hoolitsust, mida ta osutas uute Balti liiduvabariikide põllumajanduse mehhaniseerimisele, nagu ka eespool 1941. aastast pärinevate näidete varal kogesime, võib julgesti öelda, et Eesti, Läti ja Leedu NSV-s oleks põllumajanduse materiaal-tehniline baas loodud väga lühikese ajaga — kahe, äärmisel juhul kolme aastaga. Ja seda olukorras, kus Balti vabariikides puudusid traktori- ja autotehased! Selle plaani elluviimist segas vaid fašistliku Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule.

Luues tingimusi üleminekuks sotsialistlikule põllumajandusele ja selgitades rahvale kolhoosikorra eelseid, näitasid Eestimaa, Lätimaa ja Leedumaa kommunistlikud parteid, et talupoegade ühendamist kollektiivselt maad harivatesse ühingutesse ja põllumajanduslikkudesse artellidesse tuleb hakata teostama järk-järgult, rangelt kinni pidades vabatahtlikkuse põhimõttest ja otsustavalt võideldes mõtlematu ruttamise vastu.¹⁰³

Kolhooside loomise mõtte algatasid eesrindlikud talupojad ise ja see toimus kohe, niipea kui Balti vabariigid olid asunud sotsialistliku arengu teele. Puhuti tuli talupoegadel ilmutada suurt visadust, et seda oma eesmärki saavutada. Üks Põllumajanduse Rahvakomissariaadi töötajaid teatas oma osakonna juhatajale, et ta viibinud 12. augustil 1940 ühes Raja valla külas, mille talupojad olid palunud aidata seal kolhoosi luua. Koosolekust võtnud osa kuni 300 inimest. Talupojad väitnud, et ainsaks väljapääsuks vaesusest on ühinemine kolhoosi ja et kolhoos tuleb luua viivitamata, sest talivili tuleks maha külvata juba ühiselt. Rahvakomissariaadi töötaja märgib, et ta soovitanud koosolekul, mis kestnud umbes kolm tundi, kolhoosi asutamisega mitte rutata. See aga, nagu ta oma ettekandes märgib, ei kõigutanud vähimalgi määral koosolekust osavõtjate tahet ning nad jäänud oma nõudmise juurde organiseerida kolhoos, ja otsekohe, ning ei mõista, miks selle asjaga peaks viivitama.¹⁰⁴ Suure Isamaasõja puhkemise momendil oli Balti nõukogude vabariikides juba üle 30 kolhoosi, arvestamata kaluriartelle, neist Leedu NSV-s umbes 20¹⁰⁵, Läti NSV-s vähemalt 3¹⁰⁶ ja Eesti NSV-s 8¹⁰⁷. Peale selle oli suurel hulgal loodud talupoegade ühinguid maa ühisharimiseks. Ainuüksi Läti NSV-s oli neid juba üle 2000.¹⁰⁸

*

Nõukogude võimu sotsiaalne baas Balti liiduvabariikide külas oli 1941. aastal märksa tugevam kui Nõukogude Venemaal esimestel aastatel, mil nõukogude võimu peaülesandeks oli kodanluse mahasurumine ja proletariaadi diktatuuri tugevdamine. Keskmik tookord kõikus. Nõukogude võim oli tema suhtes sunnitud teostama neutraliseerimispoliitikat kui tol ajal ainuõiget. Keskmik tuli nõukogude võimu poole üle alles siis, kui kontr-revolutsiooni esimene rünnak oli tagasi löödud, nõukogude võim märgatavalt tugevnenud

¹⁰⁰ В. П. Данилов, Создание материально-технических предпосылок коллективизации сельского хозяйства в СССР. Москва, 1957, lk. 391.

¹⁰¹ Sealsamas, lk. 395.

¹⁰² Народное хозяйство СССР в 1958 г. Москва, 1959, lk. 488.

¹⁰³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. lk. 278, 279 ja 367; Об истории народного хозяйства Прибалтики, lk. 77; Вопросы истории Коммунистической партии Литвы, lk. 144; История Латвийской ССР, том III, lk. 512.

¹⁰⁴ В. А. Маамяги, Борьба эстонского народа за социализм (1940—1950). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 1954, lk. 101.

¹⁰⁵ Вопросы истории Коммунистической партии Литвы, lk. 144.

¹⁰⁶ Läti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudilt saadud andmetel.

¹⁰⁷ «Bolševik» 1941, nr. 3, lk. 177 ja 178.

¹⁰⁸ «Cina» 1941, nr. 150.

ja päevakorrale kerkisid sotsialistliku ülesehitustöö ülesanded. Sel ajal läks Kommunistlik Partei vastavalt oma VIII kongressi otsusele üle püsivale liidule keskmikuga.

Balti nõukogude vabariikides ei tekkinud vajadust keskmiku ajutiseks neutraliseerimiseks. Kesktalupoeg läks Eestis, Lätis ja Leedus 1940. aastal koos töölisklassiga, kukutas koos temaga fašistliku diktatuuri ja taaskehtestas nõukogude võimu.

Juba 1940. aastal märkis EK(b)P Keskkomitee häälekandja ajaleht «Kommunist» ühes oma juhtkirjas «Töötav talupoeg — proletariaadi liitlane», et nii kehvik kui ka keskmiktalupoeg läheb liidus töölisklassiga.¹⁰⁹ Läti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige V. Samson märgib, et keskmiktalupoeg võitles 1940. aastal Lätis «Ulmanise fašistliku režiimi vastu liidus tööliste ja kehvitalupoegadega, pärast tema kukutamist aga võttis aktiivselt osa sotsialismi ülesehitamisest».¹¹⁰ Ka A. Panksejev rõhutab, et 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis «töölisklassi liitlaseks oli töötav talurahvas. EKP tugines oma töös kehvitalurahvale, teostas kindla liidu poliitikat keskmiku suhtes, paljastas küla-kodanlust kui ekspluataatorit, pidas otsustavat võitlust tema vastu».¹¹¹ Sama väidavad ka teised ajaloolased.¹¹² Seda kinnitab ka kogu 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni käik Balti riikides, eriti aga rahvaseimi valimiste tulemused Lätis ja Leedus ning Riigivolikogu valimised Eestis 1940. aasta juulis. Läti Töötava Rahva Liidu poolt hääletas 97,8% valimistest osavõtnutest, Leedus sai Töötava Rahva Liit 99,19% ja Eestis 92,8% häältest. Need valimised näitasid, et kõik töörahva kihid, nende hulgas ka kesktalupojad, olid Balti vabariikides ühinenud Leedumaa, Lätimaa ja Eestimaa Kommunistliku Partei loosungitega, kes juhtisid töörahva võitlust nõukogude võimu taastamisel.

Ei saa aga nõustuda mõnede ajaloolastega, kes väidavad, et töölisklassi ja töötava talurahva liit kujunes alles 1930-ndate aastate lõpul, nõukogude võimu taastamise eelõhtul.¹¹³

Töölisklassi ja kehvitalurahva liit oli taganud nõukogude võimu võidu Baltikumis juba Oktoobrirevolutsiooni tulemusena. Pärast kapitalismi restaureerimist neis vabariikides see liit ei likvideerunud, vaid ainult nõrgenes teatud määral. Kommunistid võitlesid pidevalt tema tugevdamise eest. Eestimaa Kommunistlik Partei juhtis oma III kongressil, mis toimus 1922. aastal, tähelepanu sellele, et on vaja tugevdada töölisklassi ja talurahva liitu.¹¹⁴ 1932. aastal kritiseeris EKP Keskkomitee erimanifestis Eestimaa Töörahva Kommuni päevil 1918—1919 agraarküsimuses tehtud vigu ja määras kindlaks tulevase tööliste ja talurahva valitsuse tegevusprogrammi, mille kohaselt tuli põllutöölised, maatamehed ja kehvikud varustada maaga.¹¹⁵ See manifest aitas omaltki poolt kindlustada tööliste ja töötava talurahva poliitilist liitu.

Ulatuslikku ja viljakat tööd töölisklassi ja talurahva liidu tugevdamisel tegid kommunistid Leedus. Leedumaa Kommunistliku Partei ettepanekul võeti 1937. aastal vastu Leedu rahvarinde platvorm. Selles fikseeritud majanduslike nõudmiste hulgas oli ka punkt, mis nägi ette töötava talurahva abistamist, muu hulgas mõisnike maa tasuta konfiskeerimise ja maatameeste ning kehvitalupoegade varustamise maaga.¹¹⁶

¹⁰⁹ «Kommunist» 9. okt. 1940.

¹¹⁰ В. Самсон, Партизанское движение в Северной Латвии. Рига, 1951, lk. 28.

¹¹¹ А. Панксежев, ЕКР võitlus töölisklassi ja talurahva liidu kindlustamise eest aastail 1944—1960. Tallinn, 1961, lk. 18.

¹¹² Vt. А. А. Дризул, Латвия под игом фашизма. Рига, 1960, lk. 366; К. Я. Страдинь, Рабочий класс Латвийской ССР в борьбе за социалистическое преобразование сельского хозяйства. Доклады и сообщения Института истории Академии наук СССР. Выпуск 4, lk. 116; S. Kutsar-Zabrodskaja, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis, lk. 113 ja 118; Г. К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940—1941 гг., lk. VI—VIII.

¹¹³ Г. К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940—1941 гг.; В. И. Савченко, Союз рабочего класса и крестьянства в период борьбы за построение социализма в Латвийской ССР (1940—1950 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Рига, 1956.

¹¹⁴ Г. К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940—1941 гг., lk. 78.

¹¹⁵ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), teine trükk, lk. 476.

¹¹⁶ Vt. С. Атамукас, Компартия Литвы в борьбе за Советскую власть, lk. 18.

1931. aastal töötas Lätimaa Kommunistlik Partei välja põllutöölise, kehv- ja kesktalurahva võitlusprogrammi, milles oli formuleeritud töötava talurahva nõudmised ja rõhutatud töölisklassi ning töötava talurahva liidu tugevdamise vajadust.¹¹⁷ 1939. aastal võeti vastu fašismivastase rahvarinde platvorm. Agraarküsimuses nõudis see platvorm kodanluse maavalduse likvideerimist, suurmaapidamiste piiramist (jättes maksimaalseks suuruseks kuni 30 hektarit), töötava talurahva maksuvõlgade kustutamist, maksude vähendamist ja kehv- ning kesktalurahvale materiaalse abi andmist.¹¹⁸

Balti kodanlike vabariikide töötav talurahvas oli oma kogemuste alusel võinud veenduda, et kodanlik maareform teostati suurmaapidajate huvides. Talurahva kiire diferentseerumisprotsess mõjus väga kahjulikult töötavale talurahvale: iga aasta müüdi oksjoni teel maha suur hulk nende majapidamisi ja nad sattusid üha suurematesse võlgadesse. Leedu talurahva võlgnevus näiteks suurenes ajavahemikul 1925—1938 ligi 60-kordseks, lõustes 405 miljonile litile. Selle võlgnevuse suuruselt annab ettekujutuse tõsiasi, et ühelt kasutatava maa hektarilt said talupojad 1938/39. aastal ainult 30,02 litti sissetulekut.¹¹⁹

Kommunistide nõudmised agraarküsimuses (suurte kapitalistlike majapidamiste likvideerimine, põllutöölise ja kehvatalupoegade varustamine maaga suurmaapidajate arvel ja materiaalse abi andmine neile, kes seda tõesti vajavad) vastasid ka kesktalurahva huvidele. Seepärast järgnesid ka keskmikud kommunistidele nii fašistliku režiimi kukutamise kui ka nõukogude võimu taastamise päevil.

Balti riikides aitas kõiki töörahva hulki kommunistlike parteide ümber koondada ka kommunistide visa võitlus rahu eest, selle eest, et mitte võimaldada fašistlikel provokaatoritel tõmmata Balti riike juba alanud Teise maailmasõtta. Kesktalurahvas, nagu ka kõik muu töörahvas, oli huvitatud rahu säilitamisest.

Tuleb muidugi märkida, et mitte kõik keskmikud ei toetanud kommuniste aktiivselt. Vastavalt talurahva kahesugusele loomusele jäi osa neist äraootavale seisukohale. Kuid 1940. aastal ei astunud kesktalurahvas Baltikumis kusagil nõukogude võimu vastu ega toetanud tema vaenlasi. Tugevdades Balti riikides töölisklassi liitu töötava talurahvaga, tuginesid kommunistlikud parteid loomulikult kehvatalurahvale.

Töölisklassi ja töötava talurahva liidu tugevdamisele aitas siin kaasa ka see asjaolu, et proletariaadi diktatuuri kehtestamisele Baltikumis ei kaasnenu kodusõda. Töötaval talurahval ei tulnud isegi ajutiselt materiaalseid ohvreid kanda, nagu ta seda omal ajal oli pidanud tegema Nõukogude Venemaal (Punaarmee mobiliseerimine Kodusõja aastail ja toiduainete andmise kohustus sõjakommunismi päevil). Tänu võimu rahulikule üleminekule töölise ja talupoegade kätte hakkas see võim Kommunistliku Partei juhtimisel, nagu me juba eespool võisime veenduda, oma olemasolu esimestest päevadest peale teostama poliitikat, mis seisnes mõisnike ja kulakute ülemvõimu likvideerimises põllumajanduses ning töötava talurahva laialdases materiaalses abistamises. «Mida sai kesktalupoeg, on kõigile selge,» kirjutas J. Lauristin. «Võlakoormast kas täielise või osalise vabastamise, odavat jõusõda, odavat põllurammu, odavat traktoriküüdi, tasuta veterinaarabi. Keskmik võib muretult saadusi turustada, saades õiglast tasu oma töövaevast, sest on eemaldatud direktorite karjad, spekulandid ja liigkasuvõtjad, kes kapitalistlikus ühiskonnas nagu lehetäid ennast töötava talupoja, käsitöölise, haritlase ihu imevad.»¹²⁰

12. jaanuaril 1941 hääletasid Balti nõukogude vabariikide saadikute valimisel NSV Liidu Ülemnõukogusse kõik töörahva hulgad üksmeelselt kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.¹²¹

Leedumaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretär A. Snečkus kriipsutas Leedumaa Kommunistliku Partei V kongressil alla, et need valimised näitasid veel kord, et

¹¹⁷ A. A. Дризул, Латвия под игом фашизма, lk. 303.

¹¹⁸ Sealsamas, lk. 305.

¹¹⁹ С. Атамукас, Компартия Литвы в борьбе за Советскую власть, lk. 28.

¹²⁰ J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis, lk. 153 ja 154.

¹²¹ Vt. «Kommunist» 16. jaan. 1941.

kommunistid saavutasid suuri võite, tugevdades tööliste ja talurahva liitu — nõukogude korra kõige kindlamat alust kogu maal.¹²²

*

Üleminek sotsialistliku kultuuri ehitamisele Balti nõukogude vabariikides oli samuti märgatavalt kergem kui vanemates nõukogude vabariikides.

Balti nõukogude vabariikides esines võrdlemisi vähe nõukogude võimu avalikku saboteerimist kodanliku intelligentsi ja spetsialistide poolt. Ulatuslikuma avaliku sabotaazi puudumine ei tähendanud muidugi seda, et siinse intelligentsi hulgas oleks puudunud ägedad nõukogude võimu vastased või ei oleks olnud kõikuvaid elemente. «Üks osa intelligentsist,» kirjutas Johannes Semper, «kes ustavalt oli teeninud kodanlust, suhtub nõukogude võimusesse kahtlemata vaenulikult ning elab iga päev unistustest ja kuulujuttudest, nagu tähendaks kodanluse kadumine maailma hukku.»¹²³ Nõukogude võimusesse vaenulikult suhtuvad kodanlikud spetsialistid aga ei teinud mingeid märkimisväärsed katseid õhutada avalikult sabotaazi uue võimu vastu, sest see oleks algusest peale olnud määratud täielikule läbikukkumisele, kuna rõhuv enamik rahvast toetas tööliste ja talurahva võimu. Seepärast eelistasid vaenulikud ja kõikuvad elemendid oma tõelist suhtumist nõukogude võimusesse varjata, esimesed lootuses, et nende tund veel tuleb, teised aga sellepärast, et nad soovisid oma kogemuste alusel veenduda uue võimu vastuvõetavuses. Vaenulikud elemendid mitte ainult ei hoidunud üles kutsumast võitlusele nõukogude võimu vastu, vaid püüdsid tihtigi leida mingit põhjust näidata end töörahva sõpradena.

Eesti, läti ja leedu intelligentsi põhimass aga asus siiralt töörahva poolele ja tervitas südamest nõukogude võimu kehtestamist. Paljud neist aitasid koguni aktiivselt kaasa tema kehtestamisele, kuna nad oma kogemuste alusel olid jõudnud veendumusele, et kodanliknatsionalistlik diktatuur oli Balti rahvad ummikusse viinud. Tegelik elu oli hajutanud nende illusioonid, kes kodanlike Balti vabariikide esimestel aastatel olid uskunud ekspluataatorlike klasside ideoloogide juttu nende riikide «üldrahvalikust» olemusest. Kuivõrd valelikud olid need kodanlike tegelaste väited, näitab väga kujukalt seegi tõsiasi, et kodanliku Eesti olemasolu kestel kandsid ühel või teisel kujul kohtulikku karistust üle 130 tuhande inimese, s. o. enam kui 10% kogu elanikkonnast!¹²⁴ Eestile kuulus omapärane rekord — vangide suhtelise arvu poolest oli ta kodanlikus maailmas esimesel kohal. Läti ja Leedu asusid vastavalt neljandal ja viiendal kohal (iga 100 tuhande elaniku kohta oli neil 1937. aastal vanglates kinnipeetavaid vastavalt 212,6 ja 161,5; Eestis koguni 275,2).¹²⁵

Olulisi teeneid töötava intelligentsi ületulekul nõukogude võimu poole oli Balti riikide kommunistidel, kes eriti 1930-ndail aastail pöörasid tõsist tähelepanu tööle intelligentsi hulgas, tutvustades neile marksismi-leninismi ideid ja informeerides Nõukogude Liidu edusammudest.¹²⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretär N. Ruus märkis, et «bolševike partei tegevus eesti intelligentsi tõmbamisel kommunistlikku liikumisse ei olnud eduta».¹²⁷ Nõukogude võimu kehtestamise eelsetel aastatel oli Balti vabariikide intelligents üha tähelepanelikumalt jälginud Nõukogude Liidu arengut ja tutvunud edusammudega, mida seal oli saavutatud nii majanduse ja kultuuri kui ka rahvuspoliitika alal. Selle intelligentsi parimad esindajad tunnistasid avameelselt neid edu-

¹²² Vt. Доклады и сообщения Института истории Академии наук СССР, выпуск 4, 1955, lk. 108.

¹²³ «Looming» 1940, nr. 9, lk. 960.

¹²⁴ Sm. A. Resevi andmetel.

¹²⁵ «Politseileht» 2. okt. 1937.

¹²⁶ Vt. Вопросы истории Коммунистической партии Литвы, lk. 130 ja 131; A. A. Дризул, Латвия под игом фашизма, lk. 146—150; М. Пести, Победа Советской власти в Эстонии. Сб. Под знаменем Октября. Москва, 1959, lk. 177—180; V. M a a m ä g i, Kultuurirevolutsioon Eestis. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1960, nr. 2, lk. 191.

¹²⁷ N. Ruus, Intelligents ja sotsialistlik ülesehitustöö. «Bolševik» 1941, nr. 3, lk. 202.

samme ning kutsusid järgima Nõukogude Liidu eeskju. Väga iseloomulik selles mõttes on Leedu kunstnike avaldus, kes olid käinud Nõukogude Liidus. Kodumaale tagasi jõudes teatasid nad ajakirjanduses siiralt: «Me sõitsime ära fašistidena, kuid saabusime tagasi bolševikena.»¹²⁸

Töötava intelligentsi lootus, et nõukogude korra tingimustes luuakse võimalused rahvuskultuuri kiireks progressiks, hakkasid kohe täituma, niipea kui Eesti, Läti ja Leedu asusid sotsialistliku arengu teele.

Kui Nõukogude Venemaa olemasolu esimestel aastatel, nagu märkis oma otsustes X ülevenemaaline nõukogude kongress 1922. aasta detsembris, pika ja kurnava sõja tõttu laostunud ressursid ei võimaldanud rahuldada töörahva püüdlust hariduse järele ja valitsus oli puhuti koguni sunnitud kärpima kulutusi rahvaharidusele,¹²⁹ siis Balti nõukogude vabariikides oli olukord 1940.—1941. aastal hoopis teine. Võrreldes eelmiste aastatega, oli nõukogude võimul siin võimalik mõõtnatult suurendada assigneeringuid ka kultuurielu alal. Eriti märkimisväärne oli see Leedu osas, kus elanikkonna kirjaoskus oli Balti riikidest kõige madalamal tasemel.

Ainult ühe aasta kestel suurendati Leedu NSV-s algkoolide arvu 379 üksuse võrra (1929. aastal oli Leedus 2431, 1939. aastal 2334, 1941. aastal aga juba 2713 algkooli), õpetajate arv tõusis tuhande, õpilaste arv aga 39 tuhande võrra. Keskkoolis õppijate arv peaaegu kahekordistus.¹³⁰ Leedu NSV kõrgemates õppeasutustes õppis 1940/41. aastal kuus tuhat üliõpilast, kusjuures kodanlikus Leedus oli fašistliku režiimi aastail üliõpilaste rekordarvuks olnud 3990.¹³¹ Loodi terve rida uusi teaduslikke ja kultuuriasutusi, nende hulgas Filharmoonia ja Leedu NSV Teaduste Akadeemia.¹³² Kodanlikus Leedus oli olnud üle 181 tuhande kirjaoskamatu ja 223 tuhat vähese kirjaoskusega inimest.¹³³ Nüüd asuti Leedu NSV-s hoogsalt likvideerima täiskasvanute kirjaoskamatumust ning tõstma nende kirjaoskust.

Eesti NSV-s, mis V. I. Lenini hinnangu järgi juba enne Oktoobrirevolutsiooni oli saanud täieliku kirjaoskusega maaks,¹³⁴ hakati nüüd suurt tähelepanu osutama vene keele ja vanemate liiduvabariikide kultuurisaavutuste omandamisele. See oli äärmiselt vajalik, kuna kodanliknatsionalistliku diktatuuri aastail olid juhtivad ringkonnad teinud kõik selleks, et takistada töörahval vene keele õppimist ja Nõukogude Liidu saavutustega tutvumist.

Suur tähtsus sotsialistliku kultuuri revolutsiooni teostamisel Balti nõukogude vabariikides oli asjaolul, et siin võidi mõningal määral kasutada neid tulemusi, mida sel alal oli saavutatud vanemates liiduvabariikides. V. I. Lenin märkis 1922. aastal, et see, mis meil Nõukogude Venemaal kõige enam puudub tõelise töö tegemiseks rahvahariduse alal, on nõukogude kooliõpikud, et «peaaegu viis aastat pärast seda, kui proletariaat on kätte võitnud poliitilise võimu, õpetavad *tema*, proletariaadi, riiklikes koolides ja ülikoolides vanad kodanlikud teadlased noortele (õigemini: demoraliseerivad neid) vana kodanlikku rämpsu».¹³⁵ Balti nõukogude vabariikides võisid rahvaharidusasutused kasutada paljusid õpikuid ja õppevahendeid, mis olid olemas teistel liiduvabariikidel, ning juba 1940/41. õppeaastal varustada nendega oma koole.

Noorte Balti nõukogude vabariikide abistamiseks saatsid NLKP Keskkomitee ja Nõukogude Liidu valitsus Eestisse, Lätisse ja Leedusse teadlasi, õpetajaid ning kogenud propagandiste marksismi-leninismi alal, kes nendes vabariikides aitasid ülikoolides

¹²⁸ Tsiteeritud teose «Вопросы истории Коммунистической партии Литвы» lk. 131 järgi.

¹²⁹ Vt. Съезды Советов в документах. Том I. Москва, 1959, lk. 218.

¹³⁰ А. Книва и Ю. Жюгжда, Просвещение в Советской Литве. Вильнюс, 1950, lk. 11, 19, 27 ja 28.

¹³¹ Sealsamas, lk. 30.

¹³² Хронологическое собрание законов Литовской ССР, том. I, lk. 39, 68 ja 69.

¹³³ Ученые записки кафедры истории КПСС высших партийных школ, выпуск I, 1959, lk. 139.

¹³⁴ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 421.

¹³⁵ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 216 ja 217.

reorganiseerida õppetööd, tutvustada, kuidas õpetada marksismi-leninismi üliõpilastele ja teaduslik-pedagoogilistele töötajatele, ning korraldada marksismi-leninismi propagandat.

Analüüsinud rahvaharidusorganite tööd Nõukogude Eestis 1940/41. aastal, tuleb E. Schmidt järeldusele, et rahvahariduse ja pedagoogilise kaadri ettevalmistamise vägagi keerukad küsimused lahendati siin äärmiselt lühikese aja jooksul. «Nõukogude kõrgemate pedagoogiliste õppeasutuste rikkalikud ja mitmekülgsed kogemused näitasid noorele Nõukogude Eestile tema olemasolu esimestest päevadest peale kätte õige tee ning hoidsid ära võimalikud yead nõukogude kooli organiseerimisel ja pedagoogilise kaadri loomisel. Kõik see tagas küllaltki märkimisväärsed tulemused juba 1940/41. õppeaastal.»¹³⁶ Oeldu kehtib täiel määral ka Läti ja Leedu NSV kohta.

Nõukogude ilukirjanduse parimad teosed, nõukogude teadlaste tööd ja kogu rikkaliku nõukogude kultuuri saavutused olid nüüd Balti liiduvabariikide rahvastele kergesti kättesaadavad ning aitasid Nõukogude Eesti, Läti ja Leedu laiadel tööraha hulka del selgemini tunnetada eelseisva sotsialismi ehitamise eesmärke neis vabariikides ning valida kõige lühema tee nende ees seisvate ülesannete lahendamiseks.

Rääkides sotsialismi ülesehitamisele asumisest Balti nõukogude vabariikides, ei saa vaikides mööda minna sellest negatiivsest mõjust, mida J. V. Stalini isiku kultus ka siin avaldas.

1920.—1930-ndatel aastatel töötasid paljud Balti vabariikide revolutsiooniliste armeede silmapaistvad esindajad Nõukogude Liidus. Enne seda olid nad aktiivselt osa võtnud revolutsioonist ja võidelnud Kodusõja mitmetel rinnetel. 1937. ja 1938. aastal langesid neist paljud ohvriks põhjendamata repressioonidele, mille oli esile kutsunud isikukultus. Nende hulgas olid silmapaistvad väejuhid August Kork, Robert Eidemann, Vitautas Putnas, Jeronim Uborevič ja suurte kogemustega nõukogude ning parteitöötajad, nagu näiteks Jaan Anvelt, kes 1917. aastal oli seisnud Eestimaa Nõukogude Täidesaatva Komitee eesotsas ja juhtinud 1918.—1919. aastal Eestimaa Tööraha Kommuuni valitsust, ning palju teisi. Mõnegi kõnesoleva tegelase osavõtt uue elu ülesehitamisest noortes Balti nõukogude vabariikides oleks olnud väga kasulik.

Kuni 1937. aastani olid Balti vabariikidest Nõukogude Liitu siirdunud inimesed ära teinud suure töö ka sotsialistliku kultuuri arendamisel. Pärast 1937.—1938. aasta repressioone katkes Balti vähemusrahvaste kultuuri areng Nõukogude Liidus, nende sel alal saadud kogemusi ei õpitud tundma ja peaaegu ei kasutatudki kuni NLKP XX kongressini. See tõsiasi avaldas negatiivset mõju ka kultuurirevolutsiooni arengule Balti nõukogude vabariikides.

*

Kokku võttes võib öelda, et sotsialismi ülesehitamisele asumist Balti nõukogude vabariikides 1940.—1941. aastal kergendas ja kiirendas Eesti, Läti ja Leedu NSV astumine Nõukogude Liidu koosseisu.

Tänu Nõukogude Liidu koosseisu astumisele kaldus jõudude vahekord veelgi enam võimult kukutatud ekspluataatorite kahjuks. See muidugi soodustas sotsialismi ülesehitamisele siirdumist.

Tänu nende riikide astumisele Nõukogude Liidu koosseisu oli siin võimalik palju avaramalt rakendada proletaarset demokraatiat kui omal ajal Nõukogude Liidus sotsialismi ülesehitamise päevil. Kuna need vabariigid astusid Nõukogude Liidu koosseisu ja võisid tugineda tema materiaalsele abile, saadi töörahvale juba sel arenguetapil Eesti, Läti ja Leedu NSV konstitutsiooniga garanteerida sotsiaal-majanduslikud õigused.

Sotsialistliku akumulatsiooni probleem, mis vanemates liiduvabariikides sotsialistliku ülesehitustöö algusperioodil oli olnud erakordselt keerukas ja raske, lahendati Balti nõukogude vabariikides võrdlemisi kiirelt ja valutata — tänu Nõukogude Liidu valitsuse ja teiste NSV Liidu rahvaste abile.

¹³⁶ Из истории борьбы эстонского народа за социализм. (Сборник статей.) Таллин, 1960, lk. 80.

Nõukogude valitsuse sammu, mis olid suunatud suurmaavalduse likvideerimisele ning maatameeste ja vähese maaga talurahva varustamisele maaga, viisid kesktalu-poegade kihi märgatavale tugevnemisele. See, samuti ka töötavale talurahvale antud materiaalne abi, tugevdasid töölisklassi ja talurahva liitu, mis oli väga tähtis, kuna ta aiatas kaasa nõukogude korra kindlustamisele Balti vabariikides.

Poliitika, mida Nõukogude valitsus teostas talurahva suhtes, võimaldas vennasvabariikide otsustavat abi kasutades intensiivselt hakata looma suurtele sotsialistlikele majapidamistele vajalikku materiaali-tehnilist baasi.

Kõrvuti nende tööde algusega, mille eesmärgiks oli sotsialistlik industrialiseerimine ja põllumajanduse ettevalmistamine üleminekuks sotsialismirööbasfele, alustati ka kultuurirevolutsiooniga. Siingi kasutati vanemate liiduvabariikide abi ja kogemusi, kes olid juba omal sotsialistliku ühiskonna põhiliselt üles ehitanud.

Kommunistlikud parteid Balti vabariikides kasutasid sotsialismi ülesehitamisele asumise päevil loovalt ära sellel alal kogutud ajaloo kogemused ja arvestasid omagi vigu, mis oli tehtud minevikus, 1917.—1919. aastal. Siinsed kommunistid suunasid õigesti töörahva hulki kasutama kõiki oma võimalusi ja ressursse kooskõlas teistelt liiduvabariikidelt saadava abiga. See andis kõige efektiivsemaid tulemusi ning viis lühimat teed mööda sotsialismi võidule.

Kahjuks aga hävitas fašistliku Saksamaa kallaletung paljud nende 1940.—1941. aastal tehtud pingutuste tulemused Balti nõukogude vabariikides ja pikendas siin sotsialismi võidulejõudmist. Sõjajärgsetel aastatel kaasneb sotsialismi ülesehitamisele Baltikumis rahvamajanduse taastamine, mis mõistagi raskendas esimest. Kuid raskustest hoolimata teostati sotsialistlikud ümberkujundused Eesti, Läti ja Leedu NSV-s vennasrahvaste abil väga lühikese ajaga. Juba 1950-ndate aastate alguseks oli sotsialism Balti nõukogude vabariikides põhiliselt võitnud.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut*

Saabus toimetusse
14. VI 1962

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕХОДА ПРИБАЛТИЙСКИХ СОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИК К СТРОИТЕЛЬСТВУ СОЦИАЛИЗМА

В. Маамяги,
член-корреспондент Академии наук Эстонской ССР

Резюме

Прибалтийские советские республики внесли свой вклад в общую сокровищницу опыта строительства социализма. Их опыт интересен тем, что строительство новой жизни они осуществляли в особо благоприятных условиях, и процесс социалистических преобразований был значительно ускорен, поскольку эти республики сразу же после восстановления Советской власти в 1940 г. вступили в состав СССР, где социализм к тому времени был уже в основном построен. Общие же закономерности, характерные для всех стран, вступивших и вступающих на путь социализма, естественно, остались полностью присущи и Советской Прибалтике.

Основные особенности перехода Эстонии, Латвии и Литвы к строительству социализма в 1940—1941 гг. сводятся к изложенным ниже факторам.

Социалистическая революция 1940 года победила в республиках Прибалтики мирным путем. Это объясняется благоприятно сложившейся к тому времени для Эстонии, Латвии и Литвы международной обстановкой и наличием по соседству с ними мощной социалистической державы — СССР, которая одним своим существованием парализовала контрреволюционные силы в Прибалтике, не дала им возможности поднять оружие против народа. Мирная победа революции позволила трудящимся Прибалтики сразу же сосредоточить свои усилия на проведении необходимых революционных преобразований с целью подготовки условий для перехода к строительству социализма.

Несмотря на то, что в прибалтийских советских республиках процесс создания и развития социалистической системы хозяйства только начинался, а эксплуататорские классы еще не были ликвидированы, для конституций этих республик, принятых во второй половине 1940 г., был характерен до конца выдержанный демократизм. Советские конституции Эстонии, Латвии и Литвы, в отличие от конституций РСФСР 1918 г. и СССР 1924 г., не ограничивали избирательные права для буржуазии, не лишали их этих прав. Эксплуататорское меньшинство Прибалтики не могло помешать торжеству социализма в Эстонии, Латвии и Литве, находящимся в составе СССР. Стало быть, не было надобности в таких ограничениях в избирательной системе, какие применялись в Советском Союзе в 1918—1936 гг. Кроме того, поскольку эксплуататорские классы не встали на путь вооруженной борьбы против трудящихся, то поэтому и насилье по отношению к ним применялось в меньшей степени, чем в других республиках в первые годы Советской власти. Отказ эксплуататорских классов от открытой вооруженной борьбы против Советской власти, однако, не означал отсутствия острой классовой борьбы в Прибалтике.

Национализация промышленных предприятий была проведена в исключительно короткие сроки. Уже в сентябре 1940 г. государственный и кооперативный секторы в Эстонской ССР давали свыше 93% всей промышленной продукции республики. В Эстонской ССР и Литовской ССР наряду с безвозмездной конфискацией основных средств производства практиковался в небольших размерах выкуп государством мелких розничных магазинов, автобусов, грузовых машин, частично морского и речного транспорта. Правительство Эстонской ССР обязало национализированные промышленные предприятия урегулировать финансовые отношения, сложившиеся при старом режиме. Между тем не было никакой необходимости брать на себя обязательство выплатить старые долги предприятий. Латвийская и Литовская советские республики подобных обязательств на себя и не взяли.

Проблема социалистического накопления, являющаяся для братских советских республик исключительно сложной и трудной в начальный период строительства социализма, была решена в Прибалтике благодаря помощи, оказанной ей союзным правительством и всеми народами СССР, сравнительно легко и безболезненно. В Эстонию, Латвию и Литву поступало новейшее оборудование, прибыли опытные инженеры, техники, квалифицированные рабочие. Большая армия безработных Прибалтики быстро нашла применение своим силам. Например, во второй половине 1940 — начале 1941 г. в Советской Эстонии количество рабочих и служащих, занятых в промышленности, возросло на 38 тысяч человек.

В основу народнохозяйственных планов на 1941 г. была положена задача немедленно приступить, на путях тесного сотрудничества со всеми народами СССР, к социалистической индустриализации и превратить Литву, Латвию и Эстонию в ближайшие 4—5 лет в передовые индустриальные республики. Особое внимание уделялось тем отраслям тяжелой и легкой промышленности, для которых на месте имелись наиболее благоприятные условия, — машиностроению, топливной промышленности (особенно сланцевой), текстильной и др.

Вслед за объявлением земли всенародной собственностью во всех трех прибалтийских республиках была проведена аграрная реформа. Полностью было ликвидировано помещичье землевладение. Максимальные размеры крестьянских хозяйств были определены в 30 га. У более крупных хозяйств излишки были изъяты в государственный земельный фонд, за счет которого и удовлетворялись безземельные и малоземельные крестьяне. В результате аграрной реформы свыше 200 тыс. батраков, безземельных и малоземельных крестьян получили в общей сложности свыше 1370 тыс. га земли. Аграрная реформа привела к заметному усилению удельного веса средних слоев крестьянства. Но размеры вновь созданных крестьянских хозяйств были значительно меньше средних размеров уже существовавших хозяйств. Это отнюдь не было результатом ошибочной политики Советской власти в Прибалтике, ибо она и не преследовала цели проведения уравнительного землепользования. Уравнительный передел земли, как справедливо отмечает советский историк В. П. Данилов, был бы экономически не только нецелесообразным, но и вредным мероприятием, осуществление которого потребовало бы колоссальных средств на создание временной и крайне нерациональной системы землепользования. В 1940 г., когда на большей части территории СССР социализм уже победил, такое мероприятие явилось бы, кроме того, политически вредным, так как укрепляло бы мелкобуржуазные иллюзии в условиях, обеспечивающих сравнительно быстрый переход крестьян к коллективному землепользованию и хозяйству.

Ликвидация помещичьих хозяйств, сокращение кулацкого землепользования, положительное начало политике ограничения и вытеснения кулачества, наделение нуждающихся слоев крестьянства землей, оказание большой материальной помощи трудящимся крестьянам — все это заметно укрепило позиции Советской власти в деревне.

Характерно, что среднее крестьянство Прибалтики выступило союзником рабочего класса уже в период восстановления Советской власти. На выборах в Народные сеймы Латвии и Литвы, а также в Государственную думу Эстонии в июле 1940 г. «Союз

трудового народа Латвии» получил 97,8% голосов избирателей, принявших участие в голосовании; «Трудовой союз Литвы» — 99,19% и «Союз трудового народа Эстонии» — 92,8%. В значительной мере это объясняется тем обстоятельством, что трудовое крестьянство убедилось на своем собственном опыте, что реставрация капиталистических порядков и создание буржуазно-националистических государств в Прибалтике после подавления Советской власти на рубеже второго и третьего десятилетий нашего века было совершено в интересах буржуазии и кулачества, трудящимся же крестьянам это облегчения не принесло. Теперь союз рабочих и трудящихся крестьян еще более окреп.

Одновременно Советская власть готовила материально-технические предпосылки для перевода сельского хозяйства на социалистические рельсы. В 1940—1941 гг. в Прибалтике было создано 108 совхозов, 117 машинно-тракторных станций и 1025 машинно-коннопрокатных пунктов. Большую роль в техническом оснащении деревни сыграли братские советские республики. По инициативе самих трудящихся крестьян зародилось движение за создание колхозов. Накануне Великой Отечественной войны в Эстонии, Латвии и Литве имелось уже свыше 30 колхозов. И в ходе начавшейся культурной революции были использованы опыт и помощь братских народов Советского Союза. Наиболее заметно материальная помощь, оказанная союзным правительством, сказалась на культурном строительстве в Литве, которая по уровню грамотности населения была тогда самой отсталой республикой в Прибалтике. Только за один год в Литовской ССР открылось 379 новых начальных школ, количество учеников увеличилось более чем на 39 тысяч, учителей — на 1000 человек. Был основан ряд новых учреждений науки и культуры, в том числе Академия наук Литовской ССР. Большое значение имела перестройка высшей школы на основе опыта советских вузов, перевод и издание советских учебников, литературы. Быстрые успехи в развитии культуры привлекли на сторону Советской власти всю основную массу трудящейся интеллигенции.

Коммунистические партии прибалтийских республик в период перехода к социалистическому строительству творчески применяли накопленный Советской страной исторический опыт. Коммунисты Прибалтики правильно ориентировали трудящиеся массы на всемерное использование национальных возможностей и ресурсов. Такая политика наряду с щедрой помощью, оказываемой братскими советскими республиками, дала наиболее эффективные результаты и привела ближайшей дорогой к победе социализма.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
14. V 1962

ON SOME PECULIARITIES OF THE TRANSITION OF SOVIET BALTIC REPUBLICS TO THE BUILDING UP OF SOCIALISM

V. Maamägi,

Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Estonian S.S.R.

Summary

The Soviet Baltic republics have done their share in the common cause of the building up of Socialism. Their experience is interesting on account of the fact that they were effecting the construction of a new life in particularly favourable conditions, and the process of socialist transformations was considerably accelerated in so far as these republics became members of the Soviet Union, where socialism had on the whole been constructed in the U.S.S.R. Of course, the general regularities typical of the countries having constructed or constructing socialism, were fully represented the Soviet Baltic republics as well.

The main peculiarities in the transition of Estonia, Latvia, and Lithuania to the construction of socialism in 1940—1941 can be summarized as follows.

The socialist revolution of 1940 in the Baltic republics was victorious in a peaceful way. This was due to the favourable, for the working people of Estonia, Latvia and Lithuania, international situation and to the existence, in the vicinity, of a mighty socialist power — the U.S.S.R., which by her mere existence paralyzed the counter-revolutionary forces in the Baltic countries and gave them no opportunity to raise arms. The peaceful victory of the revolution gave the workers of the Baltic republics the possibility of at once concentrating on the effecting of necessary revolutionary transformations with the aim of creating conditions for their transition to socialism.

In spite of the fact that the process of the creation and development of the socialist system of national economy had just only begun in the Soviet Baltic states, and the classes of exploiters had not yet been liquidated, the character of their constitutions accepted in the latter half of 1940 was a thoroughly democratic one. The Soviet constitutions of Estonia, Latvia and Lithuania, contrary to those of the R.S.F.S.R. (1918) and the U.S.S.R. (1924), did not restrict the electoral rights of the bourgeoisie, neither did they deprive the latter of those rights. The exploiting classes, a minority in the Baltic States, could not stand in the way of the victory of socialism in Estonia, Latvia and Lithuania, now integral parts of the U.S.S.R. Consequently, there was no necessity for any restrictions in the electoral system, which were applied in the Soviet Union in the period of 1918—1936. Besides, inasmuch as the exploiting classes did not offer an armed resistance to the workers, the measures of constraint taken in their respect were weaker than they had been in the other Soviet republics during the first years of Soviet power. The refraining of the exploiting classes from an open armed resistance to Soviet power, however, did not mean an absence of an acute class struggle in the Baltic countries.

The nationalization of industrial enterprises was effected within an exceptionally short period of time. Already in September, 1940, the state and cooperative sectors of national economy of the Estonian S.S.R. yielded more than 93 per cent of the total industrial output of the republic. In the Estonian and Lithuanian Soviet Socialist Republics, apart from an unremunerated confiscation of the basic means of production, there existed, on an inconsiderable scale, a system of purchase by the state of smaller retail shops, buses, motor lorries, and part of marine and river vessels. The government of the Estonian S.S.R. obliged the nationalized enterprises to regulate financial relations formed during the old regime. However, there was no need for the government to take upon itself the obligation of paying the old debts of the enterprises. The Lithuanian and Latvian governments did not adopt any of such obligations.

The problem of socialist accumulation, which had been an exceptionally complicated one for the fraternal republics at the initial stage of socialist construction, was comparatively easily solved in the Baltic republics thanks to the assistance rendered to them by the government of the U.S.S.R. and all the peoples of the Soviet Union. The Baltic republics received the most up-to-date equipment, and there arrived a number of experienced engineers, technicians and skilled workers. The army of the former unemployed of the Baltic countries soon found an employment. For example, in the latter half of 1940 and in the early 1941 the number of workers and employees of Soviet Estonian industrial enterprises increased by 38 thousand.

The main task of the national-economic plans for 1941 was to immediately start upon the road of socialist industrialization and, with the help of a close cooperation with all the peoples of the U.S.S.R., to turn Estonia, Latvia, and Lithuania into progressive industrial republics within a period of 4—5 years. Special attention was to be given to those branches of the heavy and light industries for which the local conditions were most favourable, — such as machine-building, fuel industry (oil shale in particular), textile industry, etc.

In all the three Baltic republics, an agrarian reform was carried out immediately after the proclamation of land being communal property of the people. Large-estate ownership was liquidated altogether. The maximal dimensions of peasant estates were appointed to be 30 hectares. The surplus land of larger estates was annexed to the state's land funds, from which allotments were given to landless peasants and small estate-holders. As a result of the agrarian reform, over 200 thousand farmhands, landless peasants and small estate-holders received a total of more than 1,370 thousand hectares of land. The agrarian reforms considerably contributed to the increase of the specific weight of the middle peasant classes. But the sizes of the newly created estates were considerably smaller than the average sizes of the already existing estates. This was by no means a mistake committed by the policy of the Soviet Baltic republics, for it was not their aim to effect a levelling in land-exploitation. A levelling of land-holding, as justly observed by Soviet historian V. Danilov, would have been economically not only inexpedient, but even harmful, since an effecting of such a measure would have demanded colossal means for creating a temporary and highly irrational system of land-exploitation. In 1940, when on the greater part of the territory of the Soviet Union socialism had already gained a victory, such a measure would have been, besides, politically wrong, since it would have strengthened small-bourgeois illusions in conditions guaranteeing a comparatively rapid transition of peasants to collective forms of exploitation of land and collective farming.

The liquidation of large estates and restriction of kulak landholding, which paved the way for a liquidation of the kulak classes, as well as the allotting of land to poor peasants and the rendering of considerable material assistance to the working peasants — all this noticeably strengthened the position of Soviet power in the countryside.

It is an interesting feature that the middle peasantry of the Baltic states had already become allied to the working class during the period of the restoration of Soviet

Power. Thus, the results of the elections to the People's National Assemblies in Estonia, Latvia and Lithuania in 1940 were the following: the "Union of the Working People of Latvia" received 97.8% of votes, the "Workers' Union of Lithuania" — 99.19%, and the "Union of Working People" of Estonia — 92.8%. An explanation of this fact is that the peasantry was convinced, on the basis of a personal experience, that the restoration of the capitalist order and the creation of bourgeois-national states on the Baltic after the crushing of Soviet power at the transition period of the second and third decades of the present century were effected in the interests of the bourgeois and kulak elements, whereas the peasantry received no relief whatever. Thus, the union of the workers and working peasants was even more strengthened.

Simultaneously Soviet Power created necessary material and technical conditions for launching of rural economy upon the road of socialism. In 1940—1941, in the Soviet Baltic Republics there were organized 117 machine and tractor stations and 1025 machine and horse-lending stations. An important part in the equipment of the rural economy with necessary materials was enacted by the fraternal republics. On the initiative of the peasants themselves the movement for a creation of collective farms was launched. Before the Great Patriotic War, there were already more than 30 collective farms in Estonia, Latvia and Lithuania. In the progress of the newly started cultural revolution, the experience and assistance of the fraternal republics were utilized as well. The cultural construction of Lithuania (hitherto the most backward of the Baltic republics, in respect to the literacy of the population), in particular, experienced the generous help on behalf of the government of the Soviet Union: during one single year, 279 new elementary schools were opened, the total number of pupils increased by more than 39 thousand, that of teachers — by 1,000. A number of cultural and scientific establishments were founded, one of them being the Academy of Sciences of the Lithuanian S.S.R. Of great importance was the reorganization of higher educational establishments on the basis of the experience obtained by the Soviet higher schools, as well as the translation and publication of Soviet text-books and literature. The rapid progress in the cultural development made the main bulk of the working intelligentsia back Soviet power.

In the transition period to socialist economy, the Communist Parties of the Soviet Baltic Republics creatively applied the historic experience accumulated by the Soviet state. The communists of the Baltic republics correctly instructed the working masses to widely utilize national possibilities and resources. Such policy, together with the generous assistance on behalf of the fraternal republics yielded most effective results and paved the way for the victory of socialism.

*Academy of Sciences of the Estonian S.S.R.,
Institute of History*

Received
June 14th, 1962